

EESTI KEELE AJALOOLINE GRAMMATIKA

Häälikulugu

I

1980

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

Eesti keele kateeder

EESTI KEELE AJALOOLINE GRAMMATIKA

Häälikulugu

A. Kask

1.vihik

TARTU 1980

Väljvõte: "A. Eask. Eesti keele
ajalooline grammatika I. Häälikulugu." Tartu,
1972, lk. 1-92.

Kinnitatud filoloogiateaduskonna nõukogus
19. mail 1980.

I. S I S S E J U H A T U S.

Eesti keele ajalugu, selle ainestik ja

ülesanded.

1. Keelt kui ühiskondlikku nähtust saab täiel määral mõista alles siis, kui suudetakse näidata, missuguste seaduspärasuste alusel ja miks üks või teine keelend on kujunenud selliseks, nagu ta seda on meie tänapäeva keeles. Vastuse nendele küsimustele annab keele ajalugu.

Eesti keele ajalugu jaguneb kahte suurde ossa, nimelt eesti kirjakeele ajalooks ja ajalooliseks grammatikaks. Eesti kirjakeele ajalugu võimaldab valgustada eesti keele arenemiskäiku lähemas minevikus, alates XVI sajandist, kaudemat ajalugu aga selgitab eesti keele ajalooline grammatika.

Ajalooline grammatika jaguneb omakorda vastavateks osadeks. Ajaloolise grammatika esimeseks osaks on ajalooline häälikuõpetus, mida meie keeleteaduslikus kirjanduses nimetatakse ka häälikute ajalooks ehk häälikulooks. Peale ajaloolise häälikuõpetuse kuulub ajaloolise grammatika piirkonda veel ajalooline morfoloogia koos derivatsioonioõpetusega ja ajalooline süntaks. Eesti keele seisukohalt on nendest aladest paremini läbi töötatud ajalooline hääliku- ja vormioõpetus, tunduvalt nõrgemini ajalooline süntaks.

Eesti keele ajalooline grammatika annab ülevaate eesti keele häälikulise süsteemi ja grammatilise struktuuri kju-

nemisest ja arenemisest aegade jooksul.

Peale ajaloolise grammatika on aga eesti keele ajaloo täielikumaks mõistmiseks vaja tunda ka ajaloolist sõnavaraõpetust ehk diakroonilist leksikoloogiat.

2. Keele ajalugu on kõige tihedamas seoses ühiskonna ajaloo, vastavat keelt kõneleva rahva ajaloo. See seos avaldub keelte üldises arenemises sugukonna- ja hõimukeelte kaudu rahva- ja rahvuskeelteks, see seos avaldub aga ka iga üksiku keele ajaloo. Nii saadame mõista eesti keele arenemist alles siis, kui saame jälgida tema kujunemist seoses teiste soome-ugri keeltega, tema murrete kujunemist sõltuvalt omaaegsete hõimude asustusest, muistsetest maakondadest ja kihelkondadest, temas leiduvate võõraste keeleliste sugemete esinemist sõltuvalt kokkupuudetest naaber-rahvastega, tema sõnavara kujunemist seoses rahva tegevus-, töö- ja elualadega, seoses eesti kirjanduse ja kultuuri üldise arenemisega. Kõige ilmekamalt avaldub see seos kirjakeele ajaloo, vähemal määral aga ka ajaloolises grammatikas.

Eesti keele ajalugu on seotud rea naaberdistsipliinidega, eelkõige ajalooteaduse eri harudega. Keele ajaloo mõistmiseks on oluline silmas pidada peale üldajaloo ka arheoloogiat ja etnograafiat. Veelgi enam tuleb arvestada filoloogilisi distsipliine - rahvaluulet ja kirjandusajalugu. Kõige tihedamalt on aga eesti keele ajalooline grammatika seotud puhtkeeleliste distsipliinidega, nagu seda on eesti dialektoloogia ja sugulaskeelte, eriti soome keele kursus. Eesti murrete ja sugulaskeelte materjalide lähem uurimine võimaldabki teha järeidusi vastavate keeleliste nähtuste kujunemise kohta.

3. Eesti keele ajaloolise häälikuõpetuse ülesandeks on jälgida, missugune on meie tänapäeva eesti keeles esinevate häälikute ajalugu, näidata, missugused häälikud on säilinud oma varasemal kujul, missugused kvalitatiivsed või kvantitatiivsed muutused on toimunud häälikute arene-

misel, missugused häälikud või häälikuühendid on varased, missugused hilised.

Et eesti keele häälikuline külg aegade jooksul on muutunud, seda näitab juba meie varasema kirjakeele vormide jälgimine. On ju teada, et veel Mülleri ja Stahli päevil, s.o. XVII sajandi algupoolel tarvitati praeguse sõna au asemel sõnakuju auwo, mis hiljem arenes auo, siis auu ja lõpuks au kujuliseks. Seda arenemiskäiku võib märkida järgmiselt: auvo > auo > auu > au. Siit selgub, et varasem v labiaalvokaalide naabruses on kadunud ja varasem järgsilbi o on muutunud u-ks. Samasuguseid muutusi, olgu varasemaid või hilisemaid, võib märkida ka teiste häälikute puhul. Need muutused on toimunud teatava seaduspärasuse kohaselt ja ajaloolise grammatika ülesandeks ongi neid muutusi ning nende esinemise seaduspärasust jälgida ja selgitada. Mitte alati ei ole aga keele vanemad vormid kättesaadavad meie varasematest kirjalikest mälestusmärkidest. Sel puhul tuleb varasemate vormide selgitamiseks ja rekonstrueerimiseks kasutada veel teisigi allikaid.

4. Eesti keele ajaloolise grammatika a l l i k a t e n a tuleb peale kirjakeele vanemate mälestusmärkide kasutada veel r a h v a l a u l u d e keelt, kus on säilinud hulk mitmesuguseid varasemale keelele omaseid jooni, näiteks võib siin puududa lõpukadu (üksi noori meesi, kurba lindu) ja sisekadu (kamberissa, akkenasta, kandaja, laske-massa), samuti vokaalide kontraktsioon (kaugē'ella, taeva'asta, ehte'ida), esinevad varasemad käandevormid (lunda, tubaje, vaini'ulle, naaberiksi) ja pöördevormid (tegemaie, ostetie, tehtanekse) jt.

Rohket materjali keele ajaloo selgitamiseks pakuvad ka eesti m u r d e d, mis on ebaühtlaselt arenenud, kusjuures ühes murdes on säilinud üks, teises teine varasem vorm, näit. idamurdes vaenlajsi, leevukke, rannikumurdes mansikkas, kuldane, jänekseD, võru murdes näraskella, kenelēs, hõnēht jne.

Väga väärtuslikud eesti keele ajaloo nähtuste selgitamise seisukohalt on ka sugulaskeeled. Eriti olulised on lähemate sugulaskeelte materjalid. Nii on näiteks soome keel säilitanud palju varasemaid vorme, mis eesti keeles on kadunud, näit. kopkea 'kõrge', veteen 'vette', makaamaan 'magama', laiha 'lahja', jauho 'jahu', karhu 'karu' jne. Vähemal määral pakuvad keeleliste nähtuste selgitamisel tuget ka muistsed koha- ja isikunimed, laenu- teistest keeltest eesti keelde ja vastupidi.

Eesti keele päritolust ja uurimisest.

5. Eesti keel kuulub teatavasti soome-ugri keelte hulka. Soome-ugri keeled jagunevad viide rühma: läänemere-soome, lapi, volga, permi ja ugri keeled. Kõige lähemad on eesti keelele Balti mere piirkonnas kõneldavad sugulaskeeled, mis seetõttu kannavadki läänemeresoome keelte nimetust. Läänemeresoome keeli võib rühmitada kahte ossa, nimelt lõunarühmaks, kuhu kuuluvad peale eesti keele meie lähimad sugulaskeeled vadja ja liivi, ja põhjarühmaks, kuhu kuuluvad soome, karjala, isuri ja vepsa keel. Need seitse läänemeresoome keelt on oma grammatiliselt struktuurilt ja sõnavaraltki üksteisele väga lähedased.

Tunduvalt vähem ühisjooni eesti keelega on teistel soome-ugri keeltel. Kõige lähemal läänemeresoome keeltele on põhja pool asetsevad lapi keelemurded. Kaugemal olevatest idapoolsetest soome-ugri keeltest on lähemad meile volga keeled, nimelt mari ja kaks mordva (ersa ja mokša) keelt. Kaugemal on juba permi keeled: udmurdi ja komi keel, veelgi kaugemal ugri keeled: handi, mansi ja ungari keel. Soome-ugri keeltega on kauges suguluses ka samojeedi keeled. Kõik soome-ugri ja samojeedi keeled kokku moodustavad uurali keelkonna.

Lähtudes eeldusest, et ühisjooned keeltes ei ole juhuslikud, vaid on ühise ajaloolise arenemise tulemus, võib teha järeldusi nii keelte suguluse kui ka üksikute keele-

liste joonte vanuse kohta. Mida rohkem on kahe keele grammatikas ja sõnavaras ürgseid ühisjooni, seda suurem on nende keelte sugulus, seda kauemini on need keeled ühes arenenud.

6. Kuidas keelte võrdlemise teel suudeti selgitada soome-ugri keelte sugulus, eesti keele asend teiste soome-ugri keelte hulgas ja selle kujunemine, selleks olgu heidetud pilk nende keelte uurimisloole.

Keeli omavahel võrdlema hakati juba XVII sajandil. Nii konstateeris soome ja eesti keele lähedust 1650.a. M. O. W e x i o n i u s, kes lisaks sõnavarale võrdles ka nende keelte grammatikat. Wexionius märkis ühtlasi ka lapi keele sugulust soome keelega. Veelgi kaugemaid sugulussidemeid, nimelt soome ja ungari keele vahel nentis sel sajandil saksa arst M. F c g e l.

Lähemalt hakati soome-ugri keelte omavahelisi suhteid jälgima XVIII sajandil. Ph. J. v. S t r a h l e n b e r g esitas peamiselt sõnavaraliste ühisjoonte alusel oma töös "Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia" (1730) juba peaaegu täieliku soome-ugri keelte loetelu. Sammu edasi astus ungarlane J. S a j n o v i c s oma tööga "Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse" (1770), kus ta ungari ja lapi keele suguluse näitamiseks arvestab peale sõnavara ka grammatika ühisjooni. Eestis aga julgeb A. W. H u p e l oma grammatikas "Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte" (1780) alles väga tagasihoidlikult märkida, et "eesti keel näib soome keele õde olevat, sest tal on sellega palju ühiseid sõnu ja reegleid" ¹. Põhjalikumalt selgitas soome-ugri keelte sugulust oma töös "Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae origines grammaticae demonstrata" ungari teadlane S. G y a r m a t h i a. 1799. Seega oli juba möödunud

1 A. W. Hupel, Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte, Riga und Leipzig 1780, lk.4.

sajandi alguseks põhiliselt selgitatud soome-ugri keelte kuuluvus ühte keelkonda.¹

7. Elavam huvi keelte ja nende suguluse vastu tekkis möödunud sajandi teisel aastakümnel. Ilmekalt avaldub see meil H. R o s e n p l ä n t e r i poolt asutatud ajakirjas, "Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache" (1813-1832). Siin hakatakse lähemalt võrdlema eesti keelt soome keelega, esitatakse katkendeid soome keele grammatikast ja kasutatakse soome keelt eesti keele nähtuste selgitamiseks. Rosenplänter avaldab siin 1818.a. kirjutise "Kurze Charakteristik der Tschudischen Sprachen" (Beitr.X, lk.13-60), milles ta annab juba võrdlemisi täieliku ülevaate soome-ugri keeltest, jättes siiski mainimata vepsalased ja paigutades soome-ugri rahvaste hulka ka tsuvašid. Eestlastele tutvustas tõenäoliselt esmakordselt sugulaskeeli O. W. M a s i n g, kes oma "Marahwa Näddala-Lehes" 1822.a., kõneldes eesti kirjakeele ja murrete vahakorrast, puudutab lühidalt ka sugulaskeelte küsimust. Ta nimetab siin eelkõige soome keelt, mille lähedus eesti keelele on üldtuntud, kuid märgib möödaminnes ka teisi sugulaskeeli, öeldes: "Kõik need rahwa suggud, mis siin läheme nimmetama, ning kes süggawal Wenne-ma põhjas ellawad, kõik need on Eestirahwa sugguseltsi, nende kui: P e r m i -, T s e r e m i s i -, W o g u l i -, T s h u w a s s i -, O s t i - a g o - ja K a r e l a rahwas."²

1 Lähemaid andmeid soome-ugri keelte uurimise ajaloo kohta leidub töödes: P. Ariste, Läänemere keelte kujunemine ja vanem arenemisjärk. - Eesti rahva etnilisest ajaloost, Tallinn 1956, lk.5 jj-d; E. Itkonen, Suomen suvun esihistoria. - Suomalas-ugrilaisen Kielen ja historiatutkimuksen alalta. Helsinki 1961, lk.7 jj-d.

2 O.W. Masing, Marahwa Näddala-Leht, nr.49, 6.XII 1822, lk.386. Et Masing huvi tundis ka kaugemate sugulaskeelte vastu, näitab tema kiri Rosenplänterile 5.II 1817.a., milles Masing märgib, et ungari keel on eesti keelele väga kauge. Lapi keel olevat lähem. Eesti keele grammatikale polevat neist keeltest kasu.

Selle ajajärgu silmapaistvamateks soome-ugri keelte uurijateks on soome keeleteadlased A.J. Sjögren ja M. A. Castrén. A.J. Sjögren selgitas vepsa keele kuuluvuse ja on tuntud liivi keele uurijana. M.A. Castrén jälgis oma uurimisreisidel handi ja samojeedi keelte murdeid ning selgitas samojeedi keelte suguluse soome-ugri keeltega. Peale kaugemate sugulaskeelte (handi, komi, mari) uuris ta viljakalt ka läänemeresoome keeli ja nende ajalugu.

Õitsele puhkes soome-ugri keelte võrdlev-ajalooline uurimine alles möödunud sajandi teisel poolel, eriti 70-80-ndates aastetes. Mainida võib sellest ajast uurijaid nagu ungari keeleteadlast J. B u d e n z i t ja soome lingvisti O. D o n n e r i t, kes avaldasid soome-ugri keelte võrdlevaid sõnaraamatuid ja uurisid nende keelte võrdlevat grammatikat. Akadeemik F.J. W i e d e m a m n, kellel on väga hinnatavaid teeneid nii kaugemate kui lähemate sugulaskeelte, eriti aga eesti keele sõnavara ja grammatika uurimise alal, tundis küll võrdlev-ajaloolist uurimismeetodit, kuid oma töödes rakendas ta seda vähe, piirdudes peamiselt keeleliste nähtuste kirjeldamisega.

Palju suuremal määral hakkas võrdlev-ajaloolist meetodit rakendama M. V e s k e, kes Leipzigis soome-ugri keeli õppides püüdis selgitada eesti keele häälikute väljade ja astmevahelduse tekkimise ajalugu. Seda teeb ta nii oma väitekirjas "Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik des finnischen Sprachstammes" (1872) kui ka oma tuntud töös "Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis" (1879).

Üksikasjalikumalt selgitab aga läänemeresoome keelte ajaloolist arenemist silmapaistev soome teadlane E. N. S e t ä l ä oma töös "Yhteissuomalainen äännehistoria" (Helsinki 1890-1891), mis on ka eesti ajaloolise grammatika alal põhjanevaks tööks. Siin Setälä, võrreldes läänemeresoome keeli, näitab, kuidas on arenenud ühe või teise keele praegused vormid, ja ühtlasi rekonstrueerib lääne-

meresooe aluskeele ehk algsoome keele vormid, mis võiksid lähtevormideks olla praegustele. Setälä tööd on jätkanud ka teised noogrammatilise koolkonna esindajad nii Soomes, Eestis kui mujalgi. Ungaripoolseist selle ajajärgu uurijaist võib märkida J. S z i n n y e i d ("Magyar nyelvhasonlítás", 1896).

8. Käesoleval sajandil on eesti keele ajaloo uurimist tõhusalt edasi viinud soomlane L. K e t t u n e n. Nime-tada tuleb siin kõigepealt tema põhjalikke uurimusi Koda-vere murrakust ("Lautgeschichtliche Darstellung über den Vokalismus des kodaiferschen Dialekts, mit Berücksichtigung anderer estnischen Mundarten" 1913 ja "Lautgeschichtliche Untersuchung über den kodaiferschen Dialekt" 1913), mille-ga Kettunen pani aluse eesti murrete uueaegsele süstemaatilisele uurimisele. Väärtuslikud on ka tema õpikud eesti keele ajaloolise häälikuõpetuse alalt, nimelt tema "Viron kielen äännehistorian pääpiirteet" (1917) ja selle täien-datud väljaanded "Eestin kielen äännehistoria" (1929, 1962), mis on kasutatavad tänapäevani, olles tunduval mää-ral aluseks ka käesolevale õpikule. Eesti kohanimede pärit-olu käsitleb ta oma uurimuses "Etymologische Untersuchung über estnische Ortsnamen" (1955). Peale eesti keele on ta uurinud ka kõiki teisi läänemeresooe keeli ja avaldanud töid nende kohta. Teatavaks kokkuvõtteks tema keeleaja-loolistest uurimustest on kõiki läänemeresooe keeli käsit-lev teos "Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet" (1960).

Estipoolseist uurijaist on rakendanud võrdlev-aja-loolist meetodit kõik M. Veske järglased. Vähesel määral ja paiguti ebaõnnestunult tegi seda K. A. H e r a a n n, enam aga J. J õ g e v e r, kes ühtlasi avaldas ka esimese eestikeelse ajaloolise grammatika käsiraamatu, nimelt "Eesti keele häälikute ajaloo" (1918). Ajalooliseks gram-matikaks võib pidada ka Jõgeveri poolt koostatud "Eesti keele grammatika" II osa (1920), mis oli määratud küll

keskkoolile, kuid tegelikult sisaldab ülevaate ajaloolisest morfoloogiast. Jõgeveri ajaloolise grammatika õpikud on raskepärased ja tänapäevaks vananenud.

Ka hilisemad eesti keele uurijad on oma keeleajaloolistes käsitlustes pidanud silmas võrdlev-ajaloolist lähete kohta. Nii on see olnud aluseks eesti murrete uurimisel ja üksikmurrakute monograafiate koostamisel, samuti ka üksikküsimuste käsitlusel. Ajaloolise häälikuõpetuse alal ilmunud töödest võib märkida selliseid nagu A. S a a - b e r g i (S a a r e s t e) "Vigala murde peajooned" (1917) ja O. L o o r i t s a "Kõpu murde häälikutelugu" (1939). Ka F. A r l s t e on paljudes oma uurimustes rakendanud võrdlev-ajaloolist meetodit.

Hilisemaist soome keeleteadlastest võib esile tõsta L. H a k u l i n e n i t, kelle töö "Suomen kielen rakenne ja kehitys" (I osa 1941, II - 1946, II trükk 1961, III tr. 1968; ilmunud ka venekeelses tõlkes 1953, 1955) on väga hinnatav. Samuti märgitagu ka M. R a p o l a põhjalikku teost "Suomen kielen äännehistorian luennot" (Hels. 1966), mis pakub väärtuslikku materjali ka eesti keele häälikuloo seisukohalt.

2. Võrdlev-ajalooline meetod on keele ajaloo uurimist suuresti edasi viinud. Mitte asjatult ei rõhutanud Fr. E n g e l s ajaloolise grammatika tähtsust, märkides vaidluses Dühringuga, et emakeel on täiel määral arusaadav ainult siis, kui "jälgitakse tema tekkimist ja järkjärgulist arenemist, kuid see on võimatu, kui ei peeta silmas esiteks tema enda surnud vorme ja teiseks elavaid ja surnud sugulaskeeli"¹.

Et saada mõnesugust kujutlust võrdlev-ajaloolise meetodi rakendamisest, olgu toodud lihtsustatult mõned näited. Oletagem, et on tekkinud küsimus, miks on tänapäeva kirja-keele sõna laulma vasteks rahvalaulukeeles laulemaie. Kui võrdleme selle sõna vastavaid vorme meie lähemais sugulas-

¹ Fr. Engels, Anti-Dühring, Tallinn 1951, lk. 283.

keeltes, rahvalaulukeeles ja varasemais allikais, siis saame järgmise pildi: e¹ laulma, eP rhvl laulemaie, eL rhvl laulamahe, sm laulamaan, sm vana kirjakeel laulamahan, krj laulamah, vps laumba (< laulmha), vdj laujomā, lauamā, lv louļam. Esitatud vormide võrdlemisel selgub, et selliseks varasemaks vormiks, millest need eri keelte sõnakujud võisid tekkida, võiks olla oletatav vorm (märgitakse tähekešega *) *laulamahen. Sellisest rekonstrueeritud varasemast vormist on vastavale keelele omaste sea-
duspärasuste alusel kujunenud tänapäevased vormid, näiteks eesti keeles on sisekao tõttu kadunud teise lahtise silbi vokaal a, mis aga on säilinud rahvalaulukeeles, samuti vadja, soome ja karjala keeles. Varasem sõnalõpu n on eesti keeles kadunud, soome keeles aga säilinud. Järgsilpide vokaalidevaheline h on eesti keeles samuti kadunud, kuigi see on säilinud soome, karjala ja vepsa keeles ning setu rahvalauludes. a ja e järgsilpides on assimileerunud ja h kao tõttu on tekkinud järgsilbis pikk a, mis on säilinud soome ja vadja keeles, eesti keeles aga lühenenud. Nii on selles sõnas toimunud terve rida häälikumuutusi, mille tulemusena varasemast neljasilbilisest sõnast on saanud praegune kahesilbiline. Seda arenemiskäiku võiks kujutada järgmiselt: *laulamahan > laulamahen > laulamān > laulamā > laulama > laulma.

Teise näitena võib vaadelda sõna rahu kujunemist. Selle sõna esinemuse kohta allikmaterjalides võib tuua järgmisi näiteid: e rahu, eL raho, e vanem kirjakeel rahwo, sm kirj rauha, krjA rauhu, vdj rauh. Selle põhjal praeguse eesti sõna lätevormiks võiks olla rauhō, millest metateesi teel kujunes rahvo. Viimast vormi kohtame näiteks Mülleril ja Stahlil. Hiljem labiaalvokaali kõrval y kadus ja o muutus u-ks. Sõna arenemiskäik seega: *rauhō > rahvo > raho > rahu.

¹ Lühendite tähendust vt. lühendite nimestikust.

10. Et läänemeresoome keeled üksteisele võrdlemisi lähedased on, siis on võimalik rekonstrueerida küllaltki usaldatavaid varasemaid vorme ja märkida ka seaduspärasusi, millele vastavalt ühes või teises keeles või murdes üks või teine vorm on arenenud. Selliseid rekonstrueeritud läteforme on peetud omaseks läänemeresoome aluskeelele ehk algsoome keelele, nagu seda oletatavat keelt varasemas kirjanduses nimetati. Nii nagu läänemeresoome keelte võrdluse põhjal on võimalik rekonstrueerida läänemeresoome aluskeele oletatavaid vorme, nii on seda võimalik teha ka varasemate perioodide kohta, rekonstrueerides näiteks soome-ugri aluskeele vorme. On aga ilmne, et mida kaugemale keelte ajaloos minevikku tungida, seda ebakindlamaks oletatavad vormid muutuvad. Sellepärast on läänemeresoome keelte ajaloolise häälikuõpetuse käsitlemisel piiratud ainult läänemeresoome aluskeele rekonstruktsioonidega, võttes ainult vajaduse korral appi kaugemate sugulaskeelte andmeid.

Lõpuks märgitagu, et varasemate vormide rekonstrueerimine on eelkõige ikkagi ainult töövõtte, mis võimaldab selgitada ühe või teise praeguses keeles esineva vormi ajaloolist kujunemist.

Kui noorgrammatikud pidasid häälikute arenemisel esinevaid seaduspärasusi ehk häälikuseadusi väga kindlateks seadusteks, millest kõrvalepõikeid võis esineda ainult analoogia mõjul, siis tänapäeval peame keele arenemist hoopis keerukamaks nähtuseks, mida ei saa seletada ainuüksi häälikuseadustega või analoogiaga, arvestamata mitmesuguseid muudest teguritest sõltuvaid kõrvalepõikeid ja erandeid. Ja kuigi tänapäeval on hakatud keeli struktuuralse lingvistik meetodite varal enam sünkrooniliselt uurima, ei ole keele ajaloos esinevate seaduspärasuste selgitamine võrdlev-ajaloolise meetodi varal keele diakroonilise vaatlusviisi puhul nüüdisajalgi kaotanud oma tähtsust.

ÜLDJOONI EESTI KEELE HÄÄLIKULISEST STRUKTUURIST JA SELLE AJALOOListEST KUJUNEMISEST

Eesti keele häälikud.

11. Eesti keele häälikuline süsteem on kujunenud pika ajaloolise arenemise tulemusena. Tänapäeva eesti keele häälikutest kõneldes tuleb silmas pidada eelkõige kirja-keele häälikute süsteemi, sest see erineb tunduvalt eri murrete omast.

Eesti keelt on peetud kõlavaks ja kauniks keeleks. See on mõnevõrra põhjendatud, sest eesti keel oma 9 täis-häälikuga on küllaltki vokaalirikas. Võrreldagu selleks eesti keele 9 vokaali soome või saksa keele 8 vokaaliga (õ puudub) või vene keele 6 vokaaliga (ä, ö, ü puuduvad). Konsonandimärke on eesti tähestikus, välja arvatud võõrtähed, küll 14, kuid häälikuid ei olegi nii palju, sest b ja p, d ja t, g ja k on õieti ühe ja sellesama konsonandi eri välte märgid. Kirjakeeles ei ole eri märki ŋ-häälikul. Kui arvestada, et 23-st eesti tähest on 9 vokaali- ja 14 konsonandimärki, siis on nende arvuline suhe ligikaudu 39,1% ja 60, 9%. Lähtudes aga häälikutest on see suhe umbes 43% ja 57%. On katsutud teha ka häälikute statistikat ja on leitud, et esinemissageduse järgi on meil ligi 46% vokaale ja 54% konsonante¹, seega on eesti keel vokaalide poolest küllaltki rikas. Teiselt poolt on aga juhitud tähelepanu ka sellele, et hoolimata vokaalide rikkusest ei ole eesti keel küllalt kõlav, sest suur hulk eesti konsonante, pealegi kõige sagedamini esinevaid (nagu d, t, s) on helitud. Seda arvestades kaldus Joh. Aavik

1 A. Saareste, Die estnische Sprache, Tartu 1932, lk.34.

eesti keelt pidama kogumi inetuks, sest meil puuduvad helilised klusiidid b, d, g ja sibilandid z ja ž¹ (viimased esinevad meil üksnes võõrsõnad). Keele häälikulise külje iseloomustamisel ei ole muidugi määrav see, kas keegi peab üht või teist keelt ilusaks või inetuks, vaid see, missugune on häälikute omavaheline suhe vastavas keeles.

Kui võrrelda eesti keelt teiste keeltega, siis selgub, et eesti keel kuulub üldiselt vokaalirikkamate hulka. Kui eesti keeles 100 vokaali kohta tuleb umbes 117 konsonanti, siis L. Hakulineni arvutuste järgi ainult mõned keeled, nagu soome (100:96) ja itaalia (100:108) on vokaalide rikkuselt ees eesti keelest, enamikus kultuurkeeltes on aga konsonantide osa palju suurem, näit. ungari ja prantsuse keeles 100:141, vene keeles 100:150, saksa keeles 100:177 jne.²

Mis puutub häälikute suhtelisse esinemusse, siis on eesti keeles kõige sagedasemateks häälikuteks a (14%), e (10%), d, t (10,5%), s (10%), kõige harvemini esinevad aga h (1%), ü (0,8%) ja ö (0,5%)³. See suhe pole sama isegi eri sugulaskeeltes. Soome keeles on kõige sagedasemaks i (12%), t (11,5%) ja a (10,4%), ungari keeles aga e (14%), a (13%) ja t (8%)⁴. Samuti on häälikute esinemise suhe erisugune ka eri murretes. Nii näiteks on lõuna-eesti murretes, kus esineb vokaalharmonia, a ja ä esinemise suhe hoopis teistsugune kui kirjakeeles.

12. Kuid mitte ainult häälikute esinemise suhe ei iseloomusta vastava keele häälikulist struktuuri, vaid ka vastavate häälikute esinemise võimalused sõnas. Nii tuleb esile tõsta järgmisi häälikute esinemise võimalusi eesti kirjakeeles.

- 1 Joh. Aavik, Keele kaunima kõlavuse poole.- "Eesti Kirjandus" 1912, lk. 454.
- 2 L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys, Helsinki 1961, lk.16.
- 3 A. Saareste, Die estnische Sprache, Tartu 1932, lk.34.
- 4 L. Hakulinen, op. cit., lk. 17.

1. Esimeses silbis võivad kirjakeeles esineda kõik vokaalid, järgsilpides ainult a, e, i ja u.

2. Eesti kirjakeeles võivad esimeses silbis esineda nii lühikesed kui pikad vokaalid, järgsilpides ainult lühikesed vokaalid.

3. Kirjakeeles võivad esimeses silbis olla nii lühikesed kui pikad konsonandid, järgsilpides ainult lühikesed konsonandid, välja arvatud klusiilid (paratamatu, õnelliku, sinepi), ss (küsimusse) ja nn (õpetajanna). Varem võis kirjakeeles järgsilpides olla ka ll (kaugemalle).

4. Esimeses silbis võivad esineda kõik kirjakeeles võimalikud diftongid (au, oi, äe jt.), järgsilpides ainult ai, ei, ui.

5. Palataliseerunud konsonandid l, n, s, t, d võivad esineda ainult pearõhulise silbi vokaali järel, mitte aga järgsilpides (külg, sundima).

6. Eesti keelele omaseks jooneks on, et sisehäälikud, s.o. rõhulise silbi vokaalid või vokaalile järgnevad konsonandid (välja arvatud l ja v) võivad esineda kolmes fonoloogilises pikkuses (kuri - kuurid - kuuride, vaga - vaka - vakka).

Murdeis võivad aga esineda häälikud ja häälikuühendid, mis kirjakeeles puuduvad, näit. võru murdes larüngaalklusiil' (tule'), e (puremma) ja ü-lised diftongid (täüs, lõudmä): lõunaeesti murdeis kõrgenenud vokaalid i, y ja ü (kil 'keel', kyl 'kool', sümä 'sööma'), saartel ε (peä 'pea', säred 'sääred'), ɔ (aud 'haud'), ʒ (põhi) ja ŋ (kappas 'kangas').

13. Eesti keele häälikuline süsteem ei ole ajaloo jooksul olnud sama, vaid on pidevalt muutunud. Seda muutmist võib väga hästi jälgida nendegi nihete näol, mis on toimunud meie kirjakeeles. Meenutatagu selleks mõningaid G. Mülleri ja H. Stahli keeletarvitusest tuntud vorme ja jälgitagu neis ilmnevaid häälikumuutusi, näit. laiw > laev, koir > koer; heh (m. hā) > hea, peh > pea; kurjat > kurjad,

kuhlnut (= kilnut) > kuulnud, nühd (= nüt) > nüüd,
seisap > seisab; kaszwo > kasu, toiwotanut > töötanud;
ennamb > enam; igkas > ikka; maddo > madu jt.

Noopis enam on selliseid häälikumuutusi toimunud va-
remalt, nagu seda kinnitab eesti murrete ja sugulaskeelte
võrdlev vaatlus. Ka eesti sõnade kõige varasemad kirjapa-
nekud näitavad, et XIII sajandi eesti keele häälikute süs-
teem oli tunduvalt erinev tänapäevasest. Näiteks olid veel
säilinud praegusele rannikumurdele ja soome keelele oma-
sed tugevad klusiilid ega olnud veel muutunud helituteks
meediateks (tupa, sata, vika), ei esinenud praegusel kujul
veel laadivahelduslike sõnade nõrk aste, vaid klusiile
asendasid nõrgas astmes helilised spirandid β , δ , γ ,
mida tolleaegses kirjas märgiti th ja gh-ga, oli säilinud
ka põhja-eesti murretes veel vokaalharmonia (külä), kon-
sonantühendid nagu rh (Arhukylae > Aruküla) jt. Ei olnud
veel lõplikult toimunud isegi sellised eesti keelele oma-
sed nähtused, nagu lõpu- ja sisekadu (järvi, kantaja),
nendega seoses ei olnud tõenäoliselt veel välja kujunenud
ka praegust välvaheldust.

14. Eesti keele häälikud moodustavad omaette ajaloo-
liselt kindlaks kujunenud süsteemi. Kõik varemajal ajal
teistest keeltest laenatud sõnad kohandati eesti keele
häälikute süsteemiga, kusjuures eesti keelele võõrad hää-
likud substitueeriti vastavate lähedaste eesti häälikute-
ga. Nii näiteks teiste keelte f anti eesti keeles edasi
harilikult hv-ga (prohvet, krahv, krihvel, karahvin) või
v-ga (viks, vorm), teiste keelte sibilandid z, ž ja š
asendati s-iga (sem lak, lesima, sandarm, sink) jne. Neid
sõnu nimetame laensõnadeks ja need ei erine genuiinest
sõnavarast. Viimase sajandi jooksul on aga eesti rahvus-
keelde peamiselt kirjanduse kaudu tulnud rohkesti rahvus-
vaheliselt tarvitataavaid võõrsõnu, mis ei ole mugandunud
eesti keele struktuuriga, vaid on säilitanud rea eesti
keelele võõraid jooni, nagu võõrtähed f, š, z, ž (fakt,

tnäss, zooloogia, garaaz), pikad vokaalid järgsilpides (idee, patrioot) jne. Kuigi arvuliselt on võõrsõnu eesti keeles väga palju, on nad jäänud eesti keele ehitusele häälikuliselt võõraks. Ometi võib nendegi puhul märgata tendentsi kohaneda eesti keele ehitusega, näiteks on z asendunud s-iga sõnades seniit, asotobakter, sodiaak jt. Veelgi ilmekamalt kui kirjakeeles avaldub see kohanemistendents murretes, kus sagedamini käibel olevad võõrsõnad omandavad laensõnade iseloomu, näit. vakt, sehvid 'šefid', sokulaad 'sokolaad', selatiin 'želatiin'.

Käesolevas eesti keele ajaloolises häälikuõpetuses neid hiliseid võõrsõnadega seoses olevaid muutusi ei jälgita, sest neid käsitletakse seoses kaasaegse eesti keele kursusega.

Besti keele silp.

=====

15. Tänapäeva eesti keeles võlme kohata väga mitmesuguse ehitusega silpe. Nii võib märkida järgmisi silpide tüüpe:

- a) lühikesed: 1) e-ma, 2) ka-na, 3) pra-gu;
- b) pikad lahtised: 1) aa-sal, 2) saa-gi, 3) pruu-gib; 4) ei-ded, 5) sau-na, 6) klei-di;
- c) pikad kinnised: 1) ar-mas, u-ted (= ut-teD), 2) sõl-med, le-pa (= lep-pa), pakk, 3) pril-lid, kra-ti (= krat-ti); 4) äär-de, iil, oo-ta (= õt-ta); 5) eil-ne, ei-te (= eit-te) 6) laas-tud, see-pi (= sēp-pi); 7) plaa-ter; traa-ti (= trāt-ti); 8) mõis-tan, lau-ta (= laut-ta); 9) prauh-ti, klei-ti (= kleit-ti); 10) üks, ämb-ri, 11) kaks, kamb-ri, nur-ka (= nurk-ka); 12) äärt, eest-la-ne, 13) uisk-leb, 14) lääts, suur-te (= sürt-te); 15) laisk, koer-te (= koert-te,

seits-me; 16) arst, 17) mürts; 18) kloost-
ris, 19) praost; 20) vintsk-leb; 21) pronks.

Keeleajalooliselt silpi jälgides selgub, et varemajal on eesti silbi koosseis olnud palju lihtsam ja silpide tüüpe on olnud palju vähem. Nii on esinenud ainult järgmised põhitüübid:

- a) lühikesed: 1) e-lo, 2) ka-la;
- b) pikad lahtised: 1) ä-ri, 2) pü-ta 'puud',
3) au-vo 'au', 4) sau-na;
- c) pikad kinnised: 1) ar-mas, ut-ten, 2) sil-mä, lep-
pän, 3) är-tä, 4) ait-ta, 5) sür-ta,
6) laut-ta, 7) nurk-ka.

Põhiline erinevus on selles, et sõna algul ei olnud konsonantühendit ning silp võis alata ja lõppeda ainult ühe konsonandiga. Ainaks erandiks sellest üldreeglist olid sõnad, kus esimese silbi lõpul oli konsonandile järgnev geminaat, näit. palk-ka, vars-sa jt. Kolme konsonandi ühendid sõna sees olid kas haruldased (näit. *laptsi > laps) või puudusid üldse.

Praegused kolme konsonandi ühendid on tekkinud kas häälikumuutuste, näiteks sisekao tagajärjel (vrd. kambris < *kamperissa, kartma < *karttamahen, sakslane < *saksalainen) või esinevad onomatopoeetilistes ja deskriptiivsetes sõnades (mürts, kolks, lõmpsima), samuti laenudes teistest keeltest (körts, pintsel, kunst).

Silbi struktuur on keeleajalooliselt olnud õige tähtis: sellest on sõltunud isegi sõna häälikuline arenemine. Teatavasti on astmevahelduse kujunemine otseselt olnud sõltuv sõna teise silbi kinnisusest või lahtisusest. Samuti on esimese silbi pikkusel olnud oluline osa sõna hili-sema häälikulise külje kujunemise seisukohalt, sest sellest sõltus, kas sõnas võis toimuda sise- ja lõpukadu jne.

Rõhk eesti keeles.

16. Algpäraselt oli läänemeresoome keeltes olukord nii, et paarõhk oli esimesel silbil, kaasrõhk kolmandal ja viiendal. Seega paaritud silbid olid rõhulised, paaris silbid aga rõhuta. Keele ajaloolisel arenemisel on see algpärase suhe eesti keeles sageli muutunud. Eriti võib seda märkida kaasrõhu kohta. Nii on näiteks kaasrõhk võinud kolmandalt silbilt siirduda teisele silbile, näiteks sõnades soomlane, laulmine jne. Rõhu nihkumise põhjuseks on siin olnud sisekadu, mistõttu rõhuta silp vahepealt kadus ja endine kolmas silp muutus teiseks (vrd. gömalainen, laulaminen). Samuti on võinud rõhu nihkumine tekkida seetõttu, et mõni kaasrõhulise silbiga liide liitus kolmesilbilisele tüvele, näit. habemeline, varesekene.

Keele arenemisel on olnud rõhuoludel määrav osa. Nimelt on rõhulised silbid keeles avaldanud tendentsi säilida, eriti kui nad on pikad. Vastupidiselt sellele on rõhuta lühikesed silbid võinud redutseeruda ja kaduda. Seetõttu võis varasem neljasilbiline sõna areneda kaheasilbiliseks, kusjuures säilisid ainult rõhulised silbid, näit. *kantamassa > kantemassa > kandmas, tüttäreliä > tütrel. Rõhuta silbi vokaali kadu sel korral, kui sõna esimene silp on pikk, tunneme sisekodu nime all. Rõhuta silp, nagu selgub eelmistest näidetest, ei kadunud mitte ainult sõna keskelt, vaid ka sõna lõpult. Sel puhul nimetame sellist vokaali kadu lõpukaoks. Sise- ja lõpukadu kujunesid nähtusteks, mis andsid hilisemale eesti keelele selle tänapäevase ilme.

Rõhu osatähtsus ei avaldu aga mitte ainult vokaalide kadude puhul, vaid ka paljudel teistel juhtudel, näiteks sufiksilise astmevahelduse kujunemisel (vt. p. 17).

Rõhu mõju võib konstateerida ka praegustes eesti murstes, näiteks on kirdepoolsetel murdealadel kaasrõhulise

silbi järel alaleütleva lõpp -lle (vanemalle, poeGadelle),
rõhuta silbi järel aga -le (igale, minule).

Astmevaheldus ja selle liigid.

17. Juba F. R. Faehlmann märkas, et astmevaheldus on üks eesti keelele omaseid nähtusi, mis käib läbi kogu keelest ja avaldub nii sõnade käänamisel, pööramisel kui ka sõnade tuletamisel. Ometi ei suutnud Faehlmann seda nähtust seletada.

Esimesena selgitas astmevahelduse keeleajaloolised tingimused soome teadlane M. A. Castren, kes oma töös "De affinitate declinationum in lingua fennica, esthonica et lapponica" (1839) näitas, et nõrga või tugeva astme esinemus sõltub varasema teise silbi kinnisusest või lahtisusest. Kui teine silp oli algupäraselt kinnine, siis esines nõrk aste. Küsimuse lahendas ta võrdluse varral, kusjuures ta ühtlasi näitas, et kui praeguses eesti keeles nõrgaastmelise omastava teine silp on küll lahtine, siis varemalt oli omastava lõpuks -n ja algselt oli sellise nõrgaastmelise vormi teine silp kinnine.

Eesti keeleteadlastest selgitas esimesena astmevahelduse keeleajaloolised alused lähemalt M. Veske nii oma väitekirjas (1872) kui ka uurimuses "Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis" (1879).

Nii suudeti juba möödunud sajandil selgitada astmevahelduse esinemise põhjused. Need on kokkuvõttes järgmised.

Esiteks sõltub sõna nõrk või tugev aste rõhuta, s.o. teise või neljanda silbi kinnisusest või lahtisusest. Kui teine (resp. neljas) silp oli kinnine, tekkis nõrk aste, näit. *jal¹an > jalä, *tu¹at > toäd, *sil¹alla > siläl, kusjuures kinnise teise silbi puhul hääldamise raskus langes enam teisele silbile ja esimese ning teise silbi

piiril olev klusiil nõrgenes vastavaks spirandiks. Kui aga teine silp oli lahtine, püsis hääldamise raskus 1. silbil ja tugev klusiil säilis, näit. *jalka > jalG, *tupa > tubA, *ailta > silDa. Sama on kehtiv ka kaasrõhulise silbi puhul, näiteks esinesid meil veel hiljuti kirjakeeleski vormid käsitella ja käsiteldi, mis olid kujunenud järgmiselt: *käsitteljäk > käsittella, kuid *käsitteltihen > käsittelDi.

Teiseks astmevaheldust määravaks teguriks on rõhuolud. Rõhulise silbi järel klusiil püsis, rõhuta silbi järel vokaalidevaheline klusiil aga nõrgenes, muutus vastavaks heliliseks spirandiks ja kadus, näit. *māta > māD, *matalata > maDalaD (kirjakeeles madalat, põhja-eeesti murdeis aga maDalaD). Rõhuta silbi vokaali järel oleva spirandi kao tõttu toimus kontraktsioon ja teises silbis tekkis pikk vokaal. Selle pika vokaali lühenemisel aga pikenes esimene silp, toimus nn. asepikeandus, näit. *jalka > jalkaa > jalka > jalGa. Selle seisukoha esitas juba M. Veske, näidates, et varasem *lampahan > lampaan > lampaa > lamba, *hakkadan (s.o. hakkaśan) > hakkaan > hakkan, kusjuures pika vokaaliga vaheaste esineb tänapäeva soome keeles.¹

Seega võib ütelda, et praegune eesti keele astmevaheldus on tekkinud rõhu- ja kvantiteedisuhete ajaloolise arenemise tulemusena.

18. Astmevaheldus eesti keeles avaldub mitmesugusel kujul. Eeskõige mõeldakse astmevahelduse all t ü v e - l i s t astmevaheldust, kus vaheldus esineb sõna sisehäälikuis, s.o. rõhulise silbi vokaalides või neile järgnevais konsonantides. Teiselt poolt kõneldakse aga k a s u - f i k s i l i s e s t astmevaheldusest, missuguse vahelduse

1 Vastupidise seisukoha, et teise silbi vokaali lühenemise tingis esimese silbi pikenemine, on esitanud P. Ariste, kuid see seisukoht on vähem usutav (vrd. "Ühest eesti keele astmevahelduse küsimusest". - Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, 1954, nr.4, lk.529-537).

alla kuuluvad mitmesugused lõpud, tunnused või liited, näit. eespool mainitud partitiivi lõpp (vrd. maad, madalat, kuid jalga, kala).

Tüveline astmevaheldus omakorda võib olla kolmesugune.

1) Üheks kõige vanemaks astmevahelduse liigiks on nn. l a a d i v a h e l d u s, mis seisneb selles, et tugevas astmes esineb klusiil, nimelt kas k, g, t, d, s (mis tekkinud varasemast t-st) või p, b, nõrgas astmes aga see klusiil on kas 1) muutunud j-iks või v-ks (saDa : saja, märG : märjä, kurB : kurvä), 2) assimileerunud eelmise konsonandiga (siLD : silla, korD : korra, lamBa : lammäs) või 3) kadunud (viGa : vea, kaDuma : kaob, tuBa : toa, nahk : naha). Nende astmevaheldussuhete kohta on arvatud, et tugevas astmes olid varemalt klusiilid p, t, k, nõrga astme vormides aga klusiilide nõrgad vasted β , δ , γ . Seega siis algupärane suhe oli *vika : viran, mis praeguses keeles on andnud viGa : vea jne. Et varem, enne kui ti ei olnud veel muutunud si-ks, ka sõnatüüpides käsi, uus, kõrs esines tüves t, siis on neis sõnatüüpides samuti laadivaheldus (käsi : käe, ûs : ûve, kerš : kerre).

Laadivaheldus on omane vanale sõnavarale, genuiinsetele sõnadele ja varasematele laenudele.

2) Teiseks samuti vanaks läänemeresoome keeltele iseloomulikuks astmevahelduse liigiks on g e m i n a a t - k l u s i i l i d e vaheldus, näit. leppa : leppä, lautta : lauDa, vakka : vakka, hulka : hulGa, eñnelikku : eñnelikku. Geminaatklusiilide vahelduse puhul tugevas astmes on kas pikk või poolpikk geminaat (pp, pp jt.), nõrgas astmes aga kas lühike geminaat või leenisklusiil (pp, B jt.). Geminaatklusiilide vaheldus on omane nii varasemale kui hilisemale sõnavarale, kaasa arvatud ka võõrsõnad (tarkka : tarGa, monumentti : monumenDi).

3) Kolmandaks tüvelise astmevahelduse liigiks on h i l i n e v ä l t e v a h e l d u s, mis on omane

küll eesti keelele, kuid puudub sellisena teistes läänemeresoome keeltes. See vaheldus puudub isegi ühes eesti põhimurdes, nimelt kirde-eesti rannikumurdes. Tõenäoliselt on see vaheldus lõplikult välja kujunenud seoses sise- ja lõpukaoga alles käesoleva aastatuhande esimesel poolel. Sellepärast on küllaldaselt põhjendatud selle nimetamine hiliseks vältevahelduseks. Praeguses eesti keeles esineb hiline vältevaheldus 1) pikkades vokaalides (lõma : lõmad), 2) diftongides (laulu : laulü), 3) pikkades konsonantides, välja arvatud geminaatklusiilid (konna : konnad, uusi : uusi) ja 4) konsonantühendeis (kerü : kerüä, maltsa : maltsä). See astmevahelduse liik on väga üldine ja iseloomulik eesti keelele, esinedes nii meie oma genuiines sõnavaras kui ka kõige uuemates võõrsõnadest, isegi võõrpärisnimedes (näit. komBain : komBaini, volttär : volttäre 'Voltaire').

Kui jätta kõrvale hiline vältevaheldus, siis võib teisi astmevahelduse liike pidada läänemeresoomelisteks, kuigi astmevaheldus ei esine kõigis läänemeresoome keeltes ühtlaselt. Kõige rohkem esineb seda eesti ja vadjakeeles, puudub see aga vepsa ja liivi keeles. Teistest sugulaskeeltest tunneb astmevaheldust lapi keel, kuid siingi ei esine see kõigis murretes ühtlaselt. Oletada, nagu oleks astmevaheldus igivana soomeugriline nähtus, ei ole põhjust. Samuti pole küllaldast alust oletuseks, et astmevaheldus on tekkinud teiste keelte mõjul. Tõenäoliselt on see tekkinud läänemeresoome keeltes - nagu eespool märgitud - rõhu- ja kvantiteedisuhete arenemise tulemusena.

II. KONSONANTISM

Klusiilid sõna algul.

19. Sõnaalgulised klusiilid eesti keeles on üldiselt säilinud p, t, k kujul. Nii esinevad nad tänapäeva keeles, näit. pool, pära, pea; talv, tulema, tera; kala, kuu, käsi. Samuti on nad säilinud ka vanemas kirjakeeles, näit. HK parambal 'paremal', teep 'teeb', kaes 'kaas', Müll. peale 'peale', Taywas 'taevas', Kuhlmene 'kuulmine', St. pitka-de 'pikkade', teije, kandwat 'kannavad', Mas. Dessewad, temma, korraga.

20. L a e n s õ n a d e s on teiste keelte helilised klusiilid eesti keeles asendatud helitutega, näit. piibel, piiskop, palkon, palsam, pilet, pirn; tohter, toos, topelt, teemant, tekk, teng; kurk (om. kurgi), kindral, kuid, karnits, kummi.

V õ õ r s õ n a d e s on kirjas säilitatud päritolukeele nõrgad klusiilid, näit. baas, bakter, barbar, bandiit, betoon, botik, buraan; daam, doktor, diplom, dekaan, diivan, dollar, dialekt; kaas, geenius, gigant, giid, gusli, gümnaasium. Tegelikult aga hääldatakse sõnaalgulist b, d, g-d mitte heliliste klusiilidena, vaid samasüguste helitute sulghäälikutena, kui meie omades sõnades, kuigi neid ei kirjutata p, t, k-ga. Seega kirjutatakse küll baar, diod, geim, kuid hääldatakse pär, ti, õd, keim.

Eesti kirjakeele ajaloost on teada, et XVII sajandil kirjutati võõrast päritolu sõnu veel võõrapäraselt b, d, g-ga, näit. Müll. deninut, St. günnima 'soovima, aka gönnen', Greeck 'kreeklane', samuti ka pärisnimesid Müll. David 'Taavet', St. Bethlehem 'Petlem' jt. Alates H. Gö-

gekenist peale hakkavad tolleaegsed grammatikud (J. Hornung, A. Thor Helle) rõhutama, et eesti keeles saab sõna algul olla ainult p, t, k, mitte b, d, g, ja seda ka pärisnimesed. Näiteks soovitab Hornung kirjutada Tawid, Kaabriel, mitte David, Gabriel. Seesugune tarvitusviis pusiaki kogu XVIII sajandil ja XIX sajandi algupoolelgi vaimulikus kirjanduses. Alles seoses rahvuskeele kujunemisega hakatakse esiteks pärisnimesid ja seejärel ka võõrsõnu kirjutama teiste keelte eeskujul. Nii kirjutab Kreutzwald juba Belgia, Dänemark, Diana, aga samuti ka Deetseember, graad. F. J. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamat annab 1869. a. ainult üksikuid b, d, g-ga algavaid sõnu, kuigi sel ajal C. R. Jakobson juba teadlikult hakkas kirjutama võõrsõnade algul b, d, g-d (näit. oma "Veikeses Geograafias" 1868). Kuigi sõnaalguliste klusiilide märkimisviis juba möödunud sajandi viimasel veerandil välja kujunes, avaldub ka hilisemas eesti keeles tendents kirjutada võõrsõnu bääldaamisjäraselt, kirjutada tuntumaid võõrsõnu nagu laensõnu. Nii kirjutati algul b, d, g-ga sõnu, nagu palkon, palsam, piljard, puljong, pagas, palagan, taanlane, topelt, teemant, kips, kitarr, kummel, kreeka jt. Veel hiljuti tarvitati kummeerima ja palsameerima asemel gummeerima, balsameerima.

21. Seoses sõnaalguliste klusiilidega olgu juhitud tähelepanu ka mõningatele vaheldustele, mis esinevad t puhul. Nimelt vastab kirjakeelele t-le lõuna-eesti murdeis n sõnades tõstma, eL neätma (vrd. sm nostamaan), tõusma, eL negema (vrd. sm nousemaan). Teiselt poolt lõuna-eesti (võru, tartu) ts-algulistele sõnadele vastab põhja-eesti murdeis ja kirjakeeles ühelt poolt t-, teiselt poolt s-, näit. 1) tilk, eL tsilk, tärge, tärkima, eL tsärge, tsärkä, torkama, torkima, eL tsorkkama, tsorkma ~ tsurkma, kuid 2) siga, eL tsiga, sibul eL tsiõpul, sirk, eL tsirk jne. (lähemalt vt. s-i puhul).

22. L i i t s õ n a d e s on põhisõna algul klusiilid p, t, k kirjas säilinud, näit. käsipuu, leentool, ülkool, kilpkonn. Samuti märgiti neid ka vanemas kirjakeeles, näit. St. kuhjapeh 'kuhjapea', kurritegkija, eddespitte 'edaspidi', Broca. Armo-tulud. Sal. mah-keel. Vig. penin-karmat 'penikoormat'.

23. Kõnekeeles, aga samuti ka murdeis on rahvapärastes liitsõnades helilisele häälikule järgnev fortisklusiil

tavaliselt nõrgenenud leenisclusiiliks, näit. laupäev (= lauBäev), teisipäev (= teisiBäev), villpea (= vilBäa), tagurpidi (= taGurBäDi); maantee (= maŋDe), suurtükk (= gürDük), käsitöö (= käsiDö), jaanituli (= jāniDuli), peotäis (= peoDäis), toatüdrnk (= toaDüdrnk); kaelkoogud (= kaelGöGuD), toonekurg (= töneGurG), ülekaik (= üleGäik) nõukogu (= neüGoGu), allkeha (= alGeha), noorkuu (= nörGü).

Et kond-liide varemalt on olnud iseseisev sõna, siis hääldatakse kond-liitelisi sõnu samuti kui vastavaid liit-sõnn, näit. perekond (= pereGonD), koolkond (= kõlGonD), teekond (= teGonD).

Murdekeeles on liitsõnade clusiil samuti nõrgenenud, kusjuures sagedamini esinevates sõnades põhisõna võib lüheneda, näit. lauBa 'laupäev', pühaBa 'pühapäev', maŋDi 'maantee', põlDiD 'poolteed', kälBu 'kaelpuu'.

Varasematest liitsõnadest lühenemise teel kujunenud sõnades on ka kirjas nõrk clusiil, näit. nõnda, murd. ka nipDa (vrd. sm noin tavoin, niin tavoin), kuida (vrd. Vig. kuistawi), nagu (naa kui), murd. ka niGu (nii kui), väga, eL väeGa, Brocm. wenje kahs (* väfen kansak), rahuga, Sal. rahwo kah, murd. uibu 'õunapuu, ubinapuu'.

24. Kõnekeeles ja murdesis esineb aga ka vastupidist nähtust, kus liitsõnas põhisõna algul esinev clusiil ei ole nõrgenenud, vaid on g e m i n e e r u n u d. Seda nähtust võib kohata sõnades, nagu allapoole (allaBäle asemel hääldatakse allaŋpõle), siiapoole, sinnapoole, sissepoole; sarapuu (saraŋpu pro saraBu), õunapuu, margapuu, visnapuu, kuslapuu jt. Sellisest hääldusest on tingitud, et perekonnanimedena tuntakse vorme Sarap, Kuslap, Õunap.

Algpärast on võinud olla liitsõnad ka praegused kesi-liitelised sõnad, kus samuti esineb clusiili geminatsioon: kahekesi (= kahekkesi, vrd. sm kahten kesken), kolmekesi, mitmekesi, hulgakesi.

Geminatsioonklusiili tekkimise kohta on arvatud, et see võib kujuneda esimese sõna lõppkonsonandi ja järgmise algus-

konsonandi assimilatsioonil teel (*kah^hen kasgin > kah^hēkegi). Usutav on see eriti sel puhul, kui esimeseks assimileeruvaks konsonandiks oli k-st arenenud larüngaalklusiil (*ginnak + põlehen > ginnap^hõle), sest nähtus, et larüngaalklusiili puhul järgmise sõna alguskonsonant gemineerub, on omane ka praegusele võru murdele.

Sõnaalguline konsonantühend

=====

25. Et läänemeresoome keeltes algselt silp algas ainult ühe konsonandiga, siis oli ka sõna algul ainult üks konsonant. Sõnaalgulise konsonantühendi puudumist kinnitavad ka varasemad laenud teistest keeltest läänemeresoome keeltesse. Võrreldagu selleks kas või järgmisi laenusid: e rand, sm ranta, lv rānda < germ *stranda, sks Strand, e kari (meres), sm kari < germ *skarja-, rts skär; e rõõsk, sm. rieska < blt ld prēskas, e luud, sm luuta < blt ld gluote; e raamat, sm raamattu < mvn рраматта, vn ррамата, e rist, sm risti < mvn крестъ, vn крест.

Sedasama tendentsi eesti keeles illustreerivad ka hilisemad laenud, nagu nagi (vrd. kask knagge), link (kask klinke), tall (om. talli) (kask stal), kaop (kask achap), toop (kask stöp), aga samuti ka vanemas kirjakeeles esinevad vormid, nagu Müll. Spegel 'peegel', St. knappist 'napist', Sweelist 'väävlist' jt.

26. Kinnituseks eelmisele on ka asjaolu, et eesti läänepoolsetes murretes, nimelt saarte, lääne- ja mulgi murdes ei tarvitata konsonantühendit sõna algul. Nii esineb näiteks saartel Mus leit 'kleit', lõmid 'ploomid', Vll rahv 'trahv', rui 'kruvi', Kn ruat 'traat', luas 'klaas'; läänemurdes Vig lats 'plats', raav 'kraav', Aud ruut 'krunt', lusa 'pluus', Saa riske 'priske', lek 'plekk'; mulgi murdes Hls liip 'klimp', liit 'pliit', Trv rit

'kriit', raksuB 'prakseub' jne. See nähtus kajastub mõnel määral ka vanemas kirjakeeles, eriti läänemurdelistel autoritel, näiteks Gõsekenil laarima 'klaarima', laas 'klaas', laaster 'plaaster', rellit 'trellid', rep 'trepp', tingel 'kringel', Jannaenil riipsud 'kriipsud', rap 'krapp' rummo 'trummi, truubi, sillakese'.

Üllataval kombel esineb aga murdeis, kus konsonantühend sõna algul on tevaline, mõningais laensõnades selle ületactlust, näit. trul 'rull', krüt 'ruut', kliim 'liim', pluht 'õhk, luhvt, sks Luft'.

27. Tänapäeva kirjakeeles esineb konsonantühend sõna algul peamiselt kahte liiki sõnades, nimelt 1) laensõnades ja 2) onomatopoeetilis-deskriptiivsetes sõnades. On võimalik, nagu L. Kettunen arvab,¹ et algul tuli sõnaalguline konsonantühend tarvitusele laensõnades ja siit levis ka onomatopoeetilistesse sõnadesse. See on seda usutavam, et rida onomatopoeetilisi sõnu on ühtlasi ka laenud, nagu kratsima (vrd. sks kratzen), trampima (sks trampeln), kloppima (sks klopfen), klirisema (sks klirren) jt.

Kõige sagedasini esinevad eesti keeles sõnaalgulised kl, kr, pl, pr ja tr.

kl: klaas, klaver, kleit, kliister, klaarima, klanime, kloks; klaperdama, klimberdama, klugisema, klähvima; klõmdi.

kr: kraad, kraav, krae, kruvi, krunn, kresla, kroonu, kriit, krohv; krabisema, krigisema, krillima, kriuksuma, krõbisema; kribinal-krabinal.

pl: plaan, plats, pliit, pliiats, plaseter, plaat, plekk, plika, plooa; plagisema, plartestama, plõgisema, plõmutama; plaksti, plumpsti.

pr: prasima, praalima, praht, prees, priske, pruut, pruun, preester, pressima; pragisema, praksuma, prantsatama, prõgisema, pruuakama; prõndi.

1 L. Kettunen, Eestin kielen äännehistoria (hiljasa SKA), Helsinki 1929, lk. 23.

tr: traat, traan, trahvima, trepp, treima, triibuline, truu, trumm, trükkima; trallitama, trillerdama, trampima.

Tunduvalt vähem esineb ts-: tsaar, tsink, tsirkus; tsiitsitaja; tsipake, tsura, teuskama (viimased murdesõnad).

Võõrsõnades võivad muidugi sõna algul esineda mitmesugused teisedki konsonantühendid, näit.: bl-: blokaad, blond, br-: brigaad, brünett, dr-: draama, dress, dž-: džemper, džungel, gu-, gr-, kn-, kv- jt.

Erinevalt eelmistest on tekkinud konsonantühend sõnas praegu. Siin on põhjustanud konsonantühendi tekkimise esimese silbi vokaali kadu. Võrreldagu selleks sõna murdelisi kujusid nagu Tor, Vig paraaegu, Mih paraegu jt., millest selgub, et siin on tegemist paras ja aeg sõnadest koosneva liitsõnaga, milles pearõhu siirdumine teisele sõnale võimaldas esimeses silbis vokaali kadumise.

Klusiilid ja nende nõrgad vasted

=====

sõna sees silbi algul

=====

Pearõhulise silbi vokaali järel

a) Reeglipärane vaheldus

28. Klusiil või selle nõrga vaste esinemine sõltub teise (resp. neljanda) silbi algsest lahtisusest või kinnisusest.

1. Kui teine silp oli algselt lahtine, esines teise silbi algul tugev klusiil p, t, k, mis tänapäeva keeles vokaali, aga ka teiste heliliste häälikute järel on nõrgenenud p, t, g-ks (*tapa > ta_ha, *pata > pa_ha, *vaka > va_ha). Et siin varemas keeles on olnud tugevam klusiil,

seda näitavad eesti keele varasemad kirjapanekud, näit.

XIII sajandi kohanimed Capal 'Kabala', Kotial 'Kodila', Vilumaeki 'Vilumägi' jt. Samale viitavad aga ka meie kirde-eesti rannikumurde vormid, näit. Vai sukulaine 'sugulane', Jõh spē 'hõbe', VNg satsama 'sada', aga samuti ka mõnede sugulaskeelte esinemus: sm kipeä 'kibe', matala 'madal', lukea 'lugeda', vdj api 'abi', lakea 'lage' jt.

Eesti keeles on tugevad klusiilid hakanud tõenäoliselt lühenema juba XIII sajandil, nagu sellele viitavad Liber Census Daniae nimed Lugenus 'Lügenuse', Pedagas 'Pada' jmm., kuid põhiliselt on lühenemine toimunud järgmistel sajanditel. XVI tekstides on vokaalidevaheline klusiil juba rohkesti nõrgenenud, välja arvatud k muutumine g-ks, näit. WK lebbi 'läbi', suddamehaykus 'südamehaigus', kuid egkewe 'igavene'. Samsugune pilt esineb veel XVII sajandi alguseski, näit. Müll. bedda 'häda', sodda 'sõda', Ebbausck 'ebausk', kuid igka 'iga', naegkema 'nägema', St. piddit 'pidid', wabbax 'vabaks', kuid negko 'nägu', tegemist 'tegemist' jt. Alles sajandi teisel poolel tuleb tarvitusele gk asemel g: luggema, tegu jt. Seega toimusid muutused p > B, t > D ja k > g kässoleva aastatuhande keskpaiku (XIII - XVII saj.).

2. Kui aga teine silp oli algselt kinnine, siis on teise silbi algul klusiili asemel olnud heliline spirant β , δ , γ . Seda nõrgas astmes oletatud spirandi esinemust aitavad kinnitada jällegi varasemad kirjapanekud. Nii on XIII sajandi kohanimeses märgitud klusiilide nõrku vastteis neljal kujul, kas 1) nõrga klusiiliga (Jogentaganis < *joŋen- 'Jõetaga', Raudanal < *rauŋan- 'Raudna', samuti Hergasrae < *härŋan- 'Härjapea', Andikerae 'Annikvere' jt.), 2) klusiili ja h-ga (Rghöntakae 'Jõetaga', Othakaverae 'Ohakvere', Othengat 'Ohekatku'), 3) h-ga (Wahusperae 'Vaopere', Soehentakae (< *Sōŋen-) või 4) mõnedel juhtudel ka klusiili nõrga vaste ärajätmisega

(Meintacus 'Mäetaguse'). Mõnel juhul on üht ja sama nime eri allikais märgitud erinevalt, näit. LCD Wahumperae, 1345 Wagumpere ja 1310 Waumpere.¹ Eriti väärrib tähelepanu klusiili ja h abil (gh, th) märkimine, mis viitab klusiili ja spirandi taolisele helilisele spirandile (γ, δ). Et samasugust märkimisviisi võib kohata ka soome vanimas kirjakeeles, näit. Agricultural teghen 'teen', wighattomas 'veatu-', siis on küllalt põhjust oletada klusiilide nõrkadeks vasteteks häälikuid β, δ, γ. Algselt oleks seega olnud vaheldus p : β, t : δ, k : γ, mis praeguses keeles on mitmeti edasi arenenud. Praegustes läänemeresoome keeltes esineb see vaheldus mitmesugustel eri kujudel eestis, vadjas, isuris, soomes ja karjalas, puudub vepsas ja liivis.

29. Järgnevas vaadeldakse üksikkluusiile ja nende nõrku vasteid algul astmevahelduslikes sõnades, kus algselt esines suhe p : β, seejärel sõnades, kus astmevaheldus puudub.

P-i-l

1. Tugevas astmes on varasem p muutunud B-ks, nõrgas astmes aga on β muutunud V-ks, näit. haab : haava (hāB : hāvā < *hāpa : hāpan), tiib : tiivad, koob : koova, tõbi : tõve, leib : leiva, koib : koiva, teibad : teivas; kaeban : kaevata (< *kaipaδan : kaipattak).

l ä r k u s. Samasugune vahekord esineb ka ühesilbilise pika vokaaliga või diftongiga lõppeva verbi oleviku 3. pöördes, kus ei ole vaheldus aga tüves, vaid oleviku 3. pöörde tunnuses, mis sõltuvalt teise silbi lahtisusest või kinnisusest esineb kas B või v kujul, näit. saab < *sāpi, võib < *voipi, kuid saavad < *sāpat, võivad < *voipat. Sedasama reegli pärast vaheldussuhet on silmas peetud ka

¹ Vrd. F. Johansen, Die Estlandliste des Liber Gensus Daniae, Kopenhagen, Reval 1933, lk. 638.

pu-, pü- : β u-, β ü-liiteliste verbide tuletamisel, näit. saabuma, söbbima, kuid saavutama, söövutama. Ka siin ei ole tegemist tüvelise, vaid sufiksilise vaheldusega. Viimast astmevahelduse liiki kooligrammatika harilikult ei vaatle astmevaheldusnähtuste all.

2. Kui nõrgas astmes β -st tekkinud v sattus labiaalvokaali kõrvale, siis on v kadunud. Seega esineb sel korral areng $\beta > v > \emptyset$, näit. tuba : toa (tuBā : toā < *tupa : tupa), luba : loa, uba : oa, nõbu : nõo, kubu : kod (* kupu : kupun), kuub : kuue (* kupi : küpen).

3. Sõnades, kus teine silp oli alati lahtine, esineb loomulikult kõikides vormides B, näit. kolmesilbilistes tüvedes, nagu hõbe (*hõpeða), libe, kibe, kabe, kobar (<*kopara), käbar, täbar, rabelema, viibima jne. Vastupidiselt sel korral, kui astmevahelduseta sõnas oli teine silp kinnine, esineb v või spirandi kadu, näit. sõnades juuksed (vanas kirjakeeles hiuksed < *hiipukset), aitama (< *agittamahen, vrd. sõna abi), taoline (< *taoillinen, mitmuse tüvele liitunud liide) ja hilisem soome laen tavaline (< *taoallinen, ainsuse tüvele liitunud liitega), haugas (< *haupukas, vrd. vps habuk), tõenäoliselt ka vaarmari, vaarikas (vrd. vabarn, murd. vavarn).

t : \mathcal{J}
=====

30. 1. Tugevas astmes on varasem t muutunud D-ks, nõrgas astmes aga on \mathcal{J} kadunud, näit. rida : rea (riDā : reā < *riṭa : riṭan), vedu : veo, ladu : laod, madu : mao, õde : õe; pidama : pean (< *pitāmāhen : piṭān), kaduma : kaon, põdeda : põeme, siduma : seotakse, kuduma : koon; teadma : tean (< *tētāmāhen : tēṭān), needma : nean; mood : moe, saad : sao, rood : roo jt.

2. Nõrga astme \mathcal{J} on samuti kadunud ka juhtudel, kui \mathcal{J} järgnes kas pikale i-le, u-le ja ü-le või i ja u-ga lõppevale diftongile. Neil korral \mathcal{J} -spirandi kao tõttu

tekkis vastav siirdehäälik j või w, mida kirjakeel ei märgi, näit. hiid : hiu (hiD : hiju), riid : riiu (< *riito : riison), hüüd : hüüu (hüD / hüid : hüiju), püüdma : püüan (< *pütämähän : püüän), luud : luuad (lüD : lüwä / *lüta : lüdat); aed : aia (aed : aija (< *aita : aiison), nõid : nõia (neiD : nejja), pöid : pöia (pöid : pöija (< *pöüta : pöüän), laud : laua (lauD : lauwä (< *lauta : laufan), haud : hausa, hoidma : hoian, leidma : leian (< *leütämähän : leüfan) nõudma : nõuan (ngüDma : ngüwan), vaidlema : vaielda (< *vaitglēmähän : vaitglatak).

3. Siia kuuluvad ka kõik need astmehelduse juhud, kua varasem ti-ühend on muutunud si-ks. See muutus esineb neis e-tüveliste noomenite vormides, kus tüve t-le järgnes i, nimelt ainsuse nimetavas, mitmuse osastavas ja i-mitmuse vormides. Teiste vokaalide ees aga dentaalklusiil või vastav spirant säilis. Näit. vesi : vee (< *vesi : veden), käsi : käe, mesi : mee, lusi : löe, süsi : söe, tösi : töe, eei : ee; paas : pae (< *päsi : päden), samuti ka hiis:hiie (his : hije (< *hisi : hiisen), viis : viie, kuus : kuue (kus : küwē), uus : uue, köis : köie (< *köüsi : köüfen), täis : täie, pöis : pöie, reis : reie. Selleski rühmas on nõrga astme ɕ-spirant tänapäeva keeles kadunud.

4. Belmistest rühmadest erinevad need esmavärtelised noomenid, kus tugeva astme d-le nõrgas astmes vastab j. See nähtus, et ɕ on muutunud j-ks, esineb sõnades, kus ɕ oli kas kahe a vahel, nagu sõnades sada : saja (< *sata : sadan), sadama : (ei) saja, rada : raja, pada : pajas, või siis juhtudel, kui ɕ järgnes varasemale o-le ja teises silbis oli a, näit. koda : koja, sõda : sõjad (< *soṭa : sofan). Erandlikult on j ka sõnassadu : saju, sest see on tuletis verbist sadama : sajaks (vrd. madu : mao, nadu : neo).

5. ɕ-spirandi esinemus eesti murdeis on tunduvalt erinev kirjakeele omast. Nii näiteks ei tunne lõuna-eesti murded muutust ɕ > j sõnatüübis paja, sõja, vaid

selle asemel esineb ɕ -spirandi kadu, näit. paDa : pän 'pajas', sgDa : sgä jne. Pika vokaaliga või diftongiga sõnades, kus ɕ ees oli u või ü, on toimunud muutus uɕ , üɕ > vv, näit. lūd : luvvä, kūs : kuvvē, lauD : lavvä, llūd : livvä; täus : tävvē, lōudmä : lōvvä jt. Mulgi murdes ja selle naaberaladel esineb sõnades nagu kāhen 'käes' ehen'ees', sehen 'sees' ɕ asemel h, mis aga tõenäoliselt on mshän 'maas' tüübi eeskujul tekkinud. Idamurde nähtustest aga väärrib tähelepanu laadivahelduse puudumine, sest siin esineb ka oodatavas nõrgas astmes d, näit. Kod maDuD, lāDa 'laua', sgDän 'sõjas', veDeš 'veeks', kōDēD 'kõied', riDän 'reas' jt.

6. Tüvelise astmevahelduse kõrval võib esineda sufiksilist astmevaheldust ka t : ɕ puhul, näit. viidi : viakse (< *vītihen : vīdaksen), toodi : tuakse (< *tōtihen : tōdaksen), puid (< *puita), kuid ka murdeline puijē (< *puidən) jt.

7. Astmevahelduseta sõnades esineb sõltuvalt teise silbi lahtisusest või kinnisusest kas D või spirandi kadu. Nii esineb D näiteks sõnatüüpides, nagu kade (< *kateḍa), madal (< *matala), odav (< *otava), kodar (< *ketara), sadam, vedelema jne. Teiselt poolt ɕ -spirandist saab lähtuda sõnade puhul, nagu eemal (< *eḍempällä), sees (< *sidessa), eest (< *eḍestä), käised (< *kädükset), veised (< *veḍükset), ootama (< *oḍottamahən), sõandama (vrd. süda), tüütama (vrd. tüdinema), määndama (vrd. mäda), puistama (vrd. puDISTama, puDENema), kaigas (vrd. Kod. kaDik), püüs (< püḍus) jt.

Lõpuks olgu juhitud tähelepanu sellele, et murretes tarvitataks sõnu nagu sepapada 'sepikoda', samuti raha-pada, õige on siin loomulikult mitte -pada, vaid paja 'töökoda'. Segunemist esineb ka sõnade silmalaug, sm silmalauta, hiiglane ja hiid, sm hiitolainen ja pöidla, sm peukalon ning peigmees, murdeti peidmees puhul. Võrreldagu ka sõnu raidkuju ja raiuma, selgroog ja sm ruoto.

k : j
=====

31. 1. Tugevas astmes on varasem k muutunud g-ks, nõrgas astmes on j kadunud: viga : vea (* vika : vi^han), siga : sea, nuga : noo, iga : ea, mägi : mäed (* mä^hi : mä^het), jõgi : jõe, vägi : väe, regi : reed, lagi : laes, magu : maos, vagu : vaod, nägu : näost, kägu : käod, lugu : lood (< *luku : lur^ut), sugu : soo; tõug : tõu (< *touko : tou^hon), hoog : hood, loog : loo; lugema : loen (< *lukemahen : lur^uen), tegema : teene, nägemata : näete, sugeda : soen, pagema : poetakse jt.

2. Samuti kui eelmiste klusiilide nõrgad vasted, on ka j-spirant kadunud juhtudel, kui ta järgnes pikale i-le ja u-le või i- ja u-ga lõppevale diftongile, näit. liig : liia (= li^hg : li^hja < *li^hkn : li^han), siig : siiad, peig : peiu (= pe^hg : pe^hju), lõug : lõua (= l^hu^g : l^hu^ua), liuglema : liuelda (< *liu^hel^hmahen : liu^hel^htek), oigema : oiata.

3. Erinevalt on nõrga astme vormid kujunenud sõna-des aeg, poeg, ja haug. Nimelt on ka neis sõna-des j-spi-rant kadunud, kuid spirantile eelnev diftongi järelkompo-nent on muutunud vastavalt kas j-ks või v-ks: aeg : aja (< *aika : ai^han), poeg : pojad (< *poika : poi^het) ja haug : havi (< *hauki : hau^hin).

4. Astmevahelduseta sõna-des, kus teine silp oli lehtine, on k muutunud g-ks: mäge (< *maka^hia), magada (< *maka^hen), sõge (vrd. sm. soken), lage, sage; tugev (< *tuk^hva), sügav, lgav; kaugs (< *kau^hja), haige; magus (< *maku^hisa), pügalad jt.

Sõna-des, kus teine silp oli aletti kinnine, on j-spi-rant kadunud, näit. hestab (< *hest^hapi), näitan (< *nä^hüt^hän), laotama (< *la^hoit^hmahen), loetab (< li^hoit^hapi), nõutu (< *nä^hott^hoin), kooz (vrd. kogu), seas (vrd. segu, sekka), õiendama (< *oi^hent^hen), liialdan (vrd. liig).

laastama (vrd. lagastama), samuti sõnades nüüd (< *nū/*it), saarmas (vrd. vps sagary) ja koomale (kojompällen).

32. Kokkuvõtteks võib märkida, et vokaalile järgnev silbialguline klusiil, mis esines teise silbi lahtisuse korral, on tänapäeva keeles nõrgenenud, seega $p > B$, $t > D$, $k > G$. Teise silbi kinnisuse puhul vastasid tugeva astme klusiilidele nõrgas astmes helilised spirandid, mis on sreenenud järgmiselt: 1) $\beta > V$, labiaalvokaali naabruses $\beta > \emptyset$; 2) $\sigma > \emptyset$, kahe tagavokaali vahel, kui 1. silbis oli a ja 2. silbis kas a või o; $\sigma > j$; 3) $r > \emptyset$; eelneva diftongi järelkomponent muutunud konsonandiks sõnades aja, poja, havi.

b) Astmeüldistusi

Tugev aste üldistunud

33. Jälgides vastavat tüüpi silbialgulise klusiiliga sõnu tänapäeva keeles, võib aga märgata, et mitte alati ei esine vokaalide järel sellist reeglipärast klusiili vaheldust, vaid et on terve hulk sõnu, kus oodatavas nõrga astme vormis esineb sama klusiil mis tugevaski. Sel puhul kõneldatakse astmeüldistusest. Astmeüldistuslikes sõnades puudub seega astmevaheldus. Hulk astmeüldistuslike sõnu on hilisema laenu (krabi, plagu, kraad, puud), kuid astmeüldistus esineb küllaltki rohkesti ka meie oma vanemas sõnavaras. Seejuures on tähelepanev, et astmeüldistuslike vorme on murdeis, eriti Lõuna-Eestis ja saartel tunduvalt vähem kui kirjakeeles.

Alamal on toodud rida näiteid sõnadest ja sõnatüüpidest, milledes esineb astmeüldistus. Paralleelselt on esitatud ka mõningaid näiteid murdeis, kus erinevalt kirjakeelest esineb reeglipärast astmevaheldust.

34. Tugevale astmele omane B on üldistunud näiteks sõnades: nabal (naBäl, *naßella), rabes (raBas, *raßessa), sabas, tabad, abiks, häbis, käbid, vibud, tibud, pibud, lõbud: tabatud (taBattuD, *taßattu), lubati (luBatti, *lußattihen), rebin (*reßin), sobitada (vrd. sm sovittaa); me-sõnad: habe (*haßen), om. habeme (< *hapemen), kübe, kube (vrd. sm kuwe) jt.

Eesti murretest on siiski tuntud ka vormid, nagu saBa: savä, naBa : navä, raBa : ravä, oBune : õätē (vrd. ka Horn Hobbone, pl. gen. Houste, Sawwaga Täht), häBü : häü 'häbi' jt.

Kirjakeeleski on olnud kõikuvusi mõnede sõnade tarvitamisel, näit. varemalt lubati tarvitada kibu, om. keo e. kibu, kubu, om. koo e. kubu, nüüd on omastav kibu ja ja koo, seega esimene sõna astmeüldistuslik, teine laadi-vahelduslik.

35. Tugeva astme üldistus D puhul esineb näiteks sõnades, nagu mädast (vrd. määndama), mudas, udus, odaga, jadad, hädas, pudis, koduks, redus, mödu, tädil, küdil, taudi, me-sõnades : säde (*säden), om. sädeme (< *sätemen)! süda, side jt.

Murdeti on neiski sõnades ka reeglipärasest vaheldusest, näit. S Khk mäDa : mäle 'mädale', Mus muDa : muja, kala kiad 'kidad, lõpused', ia põlt 'ida poolt', V Rõu muDa : mua, Vas süä 'süda', oDa : oä, Röp mäGa 'mädaga' jt.

Kõikuvusi on ka kirjakeeles: pidu, om. pec e. pidu, idu, om. eo e. idu.

Tähelepanu tuleb juhtida ka järgmistele astmevahelduslikele vormidele: l) da-inf. kēDa, sāDa, vōiDa. Ootaksime siin samuti kui sõnades viia, iuua, süüa (< *viōak, jōōak, sōōak) vorme kiia, saia, vōia, mis on tuntud murredeis ja on esinenud varemalt kirjakeeleski. Tänapäeva kirjakeeles on aga neis üldistunud da-line infinitiivi tunnus.

2) Eitava kõne olevikus esinevad vormid ei saada, ei jooda, ei viida, ei tooda jne., kuigi murdeis (näit. tartu murdes) tarvitatakse reeglipäraseid vorme ei saija, ei juuva, ei viija (< *sājak, jōjak jt.). Siin on kujunenud kahekordse tunnusega vormid lähtekohaks (/ei/ sātdak pro /ei/ sājak).

3) Samuti kui da-infinitiivis on kahe- ja kolmesuguseid vorme ka kse-olevikus, nimelt reeglipäraseid juuakse (< *jōaksen) viiakse jt. ja ootusvastase -da-tunnusega vorme saadakse, keedakse, võidakse.

4) δ -spirandi kadumist võiks oodata ka ühesilbiliste pika vokaaliga lõppevate sõnade mitmuse omastavas, kuid kirjakeeles on siingi teiste tüüpide eeskujul mitmuse tunnus -De . näit. saade, puude, luude jne. Murdeis, eriti lõuna-eesri omades, on siin ka ootuspäraseid vorme, nagu maije, puuje, luuje.

36. Tugeva astme g on üldistunud sõnades, nagu vagad (vaGad, varasem vorm peaks olema *va^hgat), hiigis, piigis, negad, sägale, piigad, ige (vrd. sm. ien < *i^hen); magatakse (maGatakse, varasem ma^hgattaksen), jegan (vrd. sm. jean), segati, koguda (vrd. sm. koota), sigitada (vrd. sm. siittä) jne.

Murdeis esineb siiski ka selles rühmas reeglipärasest astmevaheldust enam, näit. eL yaGè : vâ, naGè : nâ, om jaet 'on jagatud', mättas 'magatakse', samuti ma tei, nâi (< *te^hin, nâ^hin) jt.

Kirjakeeles on olnud kõikuvusi sõnades tigu, om. teo (varemalt ka om. tigu) ja laguma, olev. lagun (varemalt: laen).

37. Astmevaheldust või selle puudumist on tänapäeva kirjakeele rekondanud keele rikastamiseks. Nii on algupäraselt ühest sõnast saanud kaks, näit. pügama, olevik pöan (jōikan, näit. juukseid, lambavilla) ja pügama, olevik pögan 'tüssan, petan', samuti laadima: laen (püsi) ja laudin (vagunit).

Nõrk aste üldistunud.

38. Esineb aga ka vastupidiseid astmeüldistusi, kus nõrga astme vormid on üldistunud sinna, kus ootaks tugevat astet.

1. Siis kuuluvad kirjakeelea oleviku ainsuse 3. pöörde vormid kaheasilbilise tüvega verbidest (lugema, tüvi luke-, sõudma, tüvi scuta-), kus 1. ja 2. pöörde lõpp sulges teise silbi ja eestõttu tekkis nõrk aste (luggen > loen), 3. pöörde esinev oleviku tummus aga ei sulgenud silpi ja eestõttu eiin peaka olema tugev aste (lukkasi > luksi). Tänapäeva eesti kirjakeeles esineb ometi ainsuse 3. pöordes nõrk aste: (ta) loeb, hoiab jne. Murdeti, näit. kirde-eesti remmikumurdea ja Lõuna-Keetis tuntakse ka ootuspäraseid vorme: Val (ta) luke, oide, Urv tege, joed, saavuti ka soome keeles: (hän) lukee, scutaa.

2. Nõrk aste esineb ka oleviku mitmuse 3. pöordes: (nad) teovad, sõuavad. Vanem kirjakeel tarvitab ootuspäraseid tugevaastmelisi vorme, näit. Müll. piddawat, haudwat, St. tegewat, hoigwat. Alles nõõdunud sajandi teisel poolel hakati nõudma, et oleviku mitmuse 3. pööre peaks lihtsuse pärast olema samas astmes kui 1. ja 2. pööre (vrd. RKMS-1 otsus 1872. a.). Murdes esineb tugev aste tänini nii saartel, lähemurde alal kui ka Lõuna-Keetis, eriti võru murdes: Mus teod 'teovad', Mär vudavad 'veovad', Se soudve 'sõuavad'.

3. Olev käänne oli jalg-tüüpi sõnadest algselt tugevaastmeline (leskema, oogema), kuid teiste ainsuse käännete sekkujul soovitas K.A. Hermann eeda tarvitada nõrgas astmes, nagu see tuliqi tarvitusele (poiana, vrd. poiani, poigema jt.).

4. Murdeis esineb nõrga astme üldistusi ka noomenite vormides, näiteks haug asemel avi, haab asemel äv, tiib asemel tiv, koib asemel koiv jt.

c) Geminatsioonid

39. Geminatsiooniks ehk kahenduseks nimetatakse teatavasti nähtust, kus üksikkonsonant on muutunud geminaadiks, on kahendunud, näit. p muutunud pp-ks, t muutunud tt-ka jne. Kui üksikkonsonant saab kuuluda ühte silpi, siis geminaadile on tunnuslik, et see jaguneb kahe silbi vahel. Olgu märgitud alamal juhtumid, kus varasem üksikkonsonant ei ole nõrgenenud, vaid on vastupidiselt pikenenud ja muutunud geminaadiks.

1. p > pp

Klusiil p on gemineerunud ainsuse sisseütlevas, näit. raba, ill. rappa (< *rapahen), appi (< *apihen), tuppa (= tuppa), tõppe, sappa.

2. t > tt

Klusiil t on gemineerunud 1) ainsuse sisseütlevas, näit. patta (< *patahen), sõtta, ritta, kotta, lattu, rettu (sõnast redu), mutta (sõnast muda), hätta, ette (sõnast esi), vette, kätte; 2) sõnas kottu (< *kotoŋa) 'kodunt'.

3. k > kk

K geminatsioon esineb:

1) ainsuse sisseütlevas: jõkke (= jekke < *jokēhen), lakke, rekke, pakku (sõnast pagu), näkku, kokku, sekka;

2) sõnas takka (< *takaŋa) 'tagant';

3) sõnades rukkiid (< *rukiht, vrd. sm rukiit), ikked (< *ikehet, sm ikeet), ärked (< *äkehst, sm äkeet), okkad (vrd. sm okaat, ka e oga), tõkke (sm tokeen).

Kõikidel nendel puhkudel on geminatsioon tekkinud seetõttu, et teise ja kolmanda silbi piirilt h (või ŋ)

kadus, mistõttu tekkis pikk vokaal, mille lühenemisel asepikeandusena üksikkonsonant gemineerus. Seda arenemiskäiku võiks märkida: *kokohən > kokohon > kokõn > kokku. Teiselt poolt on arvatud, et arenemiskäik oleks võinud toimuda ka nii: *kokohən > kokohon > kokhon > kokku, kus sisekao tõttu oleks tekkinud kh, mis assimileerudes andis praeguse geminaadi. Raakus on siin aga selles, et sisekadu ei toimunud lühikese esimese silbi puhul.¹

Et sõnad ike, okas, rukis, tõke ja äke ei ole algupäraselt geminaadilised, vaid et neis on algupäraselt olnud üksikklusil, mis nõrga astme vormides vaheldus spirandiga, seda näitab nende sõnade esinemine vanemas kirja-keeles, murdeis ja sugulaskeeltes. Võrreldagu selleks järgmisi näiteid:

ike, Horn. Bes: Ikke, sm ies (< *iēs): ikeen (< *iķehen)

okas, vrd. oga, sm oas (< *oγas): oksan;

rukis. St. ruis (< *ruγia): ruckist, sm ruis: rukiin;
vrd. ka eL rūgā: rūtā;

tõke, Trm toēs, sm toe : tokeen;

äke, St. eħa (= ħes < *ħγee), vrd. ħestama, sm ħes :
ħkeen.

On ilmne, et geminatklusil nende sõnade nõrga astme vormides on hiline, tekkinud algupärase geminatklusilidega sõnade, nagu rikka : rikes, mätta : mätas analoogial.

40. Murdeti esineb eesti keeles geminatsioonijuhumeid palju rohkem. Eriti rohkesti on neid võru ja tartu murdes. Siingi on üldiselt gemineerumist põhjustanud spirandi kadu teise ja kolmanda silbi vshelt ja sellele järgnenud kontraktsioon, näiteks sõnatüübis kattai (< *katara) 'kadakas', pettäi 'pedajas, mänd';

eđā-adjektiivides: kippē (< *kipe(ā)), sekkē 'sõge, pime' jne.

1 Vrd. L. Kettunen, Suomen lähisukukieltenluonteeno-
maiset piirteet, Helsinki 1960, lk.90-91.

Käärõhulise silbi vokaali järel

41. Käärõhulise silbi vokaali järel on üldiselt aasugune esinemus. Kui neljas silp oli lahtine, siis on käärõhulise silbi vokaalile järgnev tugev klusiil nõrge-
nenud, seega p, t, k on muutunud B, D, D-ks, kui aga nel-
jas silp oli kinnine, siis esinesid vastavate spirantide
nõrgad vasted.

p > B

Klusiil p esines oleviku tunnusena ainsuse 3. pöörde lõpul, näit. kirjutab (< *kirjoittapi), paraneb, kekleb (< *katkelepi), lookleb jt. Ootuspäraselt võiks B esineda ka kolmesilbilise tüvega verbide oleviku keskaõnas (< ka-rastapa), kuid siin on teiste käänete eeskujul tulnud tarvitusele astmeüldistuslik -v (kerastav).

β > v

Reeglipäraselt on neljanda kinnise silbi puhul β muutunud v-ks. See nähtus esineb 1) oleviku tunnusena mitmuse 3. pöördes, näit. põletavad (< *polgittaβat), lobise-sevad, lendlevad (< *lenteleβät), hooplevad; 2) oleviku tunnusena oleviku keskaõna vormides, näit. parandava (< *parantaβan), kohutavaks, võitlevas (< *voittelsβassa), vihtleva.

t > D

42. Klusiil t esines rõhulise silbi järel osustava lõpus -ta (< *māta ja *matalata). Käärõhulise silbi järel on mitmuse osustavas t muutunud reeglipäraselt D-ks, näit. rebaseid (< *repašitā), sulaseid (< *sulhušitā), teravsid (< *terawitā), suuremaid (< *surempitā), samuti ka hambaid (< *hampahitā), õigeid (< *oikešitā), kangaid, raskeid jne.

Samasugust esinemust ootaksime ka sinsuse osastavas, kuid tänapäeva eesti kirjakeeles esineb siin D asemel t, näit. valusat, tugevat, kibedat, paremat, samuti valget, rasket, halget jt. Ootuspäraselt D-lõppu sinsuses kohtame kaasarõhulise silbi järel põhja-eesti murdeis (pimedad < *pimedätä, ilused < *iloisata, selged < *selkedätä), aga esmasti ka vanemas kirjakeeles (eriti XVII sajandi lõpul, näit. Hornungil: Jumalad, kindlad, kangrad, wolwajad). XVIII sajandil hakati kirjakeeles tarvitama t-lõppu, sest see võimaldab eristada sinsuse osastavat mitmuse nimetavast. Eeskujuks olid sel puhul sõnad, kus t-line osastav oli ootuspärane, näit. paistet (< *paisteta), hoonet (< *hooneta), tervet (< *tervetä) jt.

Kui aga kaasarõhulisele silbile järgnev neljas silp oli kinnine, siis ootaksime siin ^õ kadumist. Tegelikult aga eesti kirjakeeles ^õ-spirant ei ole kadunud, vaid neil kordadel kohtame klusili.

See nähtus esineb kolmesilbilise tüvega verbide de- ja des-infinitiivis, näit. parandada (ootaksime paranda < *paranta ^{ak}), lõpetada, kannatada, jahvatada, valetada, hukkuda, selgida, lulgeda, samuti kirjutades (< *kirjoittades), jalutades, karistades, armastades jt. Mitmetes eesti murretes (saarte, mulgi, võru) on aga ootuspärased lühemad infinitiivivormid tavalised, näit. S irmutta, verastes, M ajientte, kumartten, v paranda¹, kirottgh. Praegune kirjakeeline esinemus on tõenäoliselt tingitud de-, des-tunnuse üldistumisest, kusjuures lähtekohaks võisid olla kaheasilbiliste osmaväiteliste verbide vormid pidada, valada, ajades, ronides.¹

Samasuguse tunnuse üldistumisega on tegemist ka kolmesilbilise tüvega noomenite de-mitmuse vormides, kus tänapäeva kirjakeeles esineb mitmuse tunnus -tte, näit.

1 Vrd. L. Kettunen. Eesti kielen äännehistoria. Helsinki 1929, lk. 67.

madalate (^{*matala}fn), vägevatel, reamatutes, pimedate, vasikatel, kõrgete, rasketest jt. Eeskujuks te-tunnuselis-tele mitmusevormidele on olnud konsonanttüvelised sõnad, kua algupärana mitmuse tunnus -ŷen liitus tüve konsonandile, nagu näiteka tüüpides paisete (<^{*paiss}ektən), hoonete (<^{*hooht}ən), neitsita.

k > g

43. Kaarõhulise silbi vokasali järel esineb k käskiva kõneviisi vormides, kus see reeglipäraselt on muutunud g-ks, näit. parandegu (<^{*parant}akohən), kaavstage (<^{*kaav}atksa^{fn}), hoolitsegu, valgustage, lahutagem jt.

Kui neljas silp oli kinnine, siis ootsaime ŷ-spirandi kadumist. Tegelikult esineb see sinult ki-liites, mis algupäraselt lõppes konsonandiga (-ŷik või -ŷin). Tegelikult on aga ki-liide kõikidele sõnavormidele liitunud säilitanud oma klusiili, näit. jalgagi (^{*jal}ka^{fn}ik), poissigi, peretki (^{*per}htar^{ik}), kusjuures eeskujaks seid olla vormid, nagu kirjutangi (<^{*kir}joit^{tan}ik), kuningaski (<^{*kuni}gka^{sk}ik) jt.

Rõhulise silbi nasaali järel

44. Pearõhulise silbi nasaali järel oli sel korral, kui teine silp oli algselt lahtine, tugev klusiil p, t, k. Kui aga teine silp oli kinnine, siis asendas klusiili selle nõrk vaste. Et varasemates allikates oletatavate nõrga astme vormides esineb b, d või g, näit. Lembitus, Andikevaerse, siis on arvatud, et nasaali järel nõrga astme vormides ei esinenud β, δ, γ, vaid heliline b, d, g. Et aga klusiilide oletatavad nõrgad vasted ikkagi tinglikud häälikud on, mille täielikku häälikulist iseloomu tänapäeval on raske täpselt kindlaks teha, siis on käsitluse hõlbustamiseks käesolevas oletatud ka nasaali järel samasuguseid helilisi spirante, kui neid oletatakse

teiate heliliste häälikute järel, seega siis vaheldust
mp : mβ; nt : nδ ja ŋk : ŋf.

1. mp : mβ

45. Bilabiaalse nasaali järel on tugevas astmes p muutunud B-ks, nõrgas astmes on aga klusiili nõrk vaste assimileerunud nasaaliga, seega siis mp > mB, ja mβ > mm, näit. kumb (< *kumpi) : kumma (< *kumpan), hambad (hamBaD < *hampahet) : hammas (hammas < *hampas), lambal; lammast, sambaks : sammasteks, vembla : vemmal, tõmban (temBan < *tempaβan) : tõmmata (temmatta < *temβattak).

2. nt : nδ.

46. Samasugune on klusiili ja selle nõrga vaste vaheldus ka dentaalse nasaali järel. Siingi on tugevas astmes varasem nt muutunud nd-ks, nõrgas astmes on toimunud assimilatsioon nδ > nn, näit. rinda (rinda < *rinta-δa) : rinna (riinna < *riinda), rand : ranna, mänd : männid, lindu : linnud, kindad (kindaD < *kintehet) : kinnas (kiinas < *kindas), ranne (< *ranδgn) : randme (< *rantemen), kandma (kandma < *kantamahen) : kannan (kannan < *kandān), künda : künname, lendab : lennata (< *lentāδapi : lenδattak)

Kui aga sõna esimeses silbis oli pikk vokaal, siis nõrga astme vormides on assimilatsiooni tõttu tekkinud geminaat -n lühenenud, seega siis nδ > nn > n, näit. käända : käänan (< *kāntāδak : kānān), käänded : kääne. Keelesjalooliselt kuuluvad siia ka sõnad koonla (varasemas kirjakeeles koondla, vrd. sm. kuontalo) : koonal (< *kōnδal) ja peenra (varem peendra) : peenar.

Laadivahelduslike sõnade hulka ei kuulunud algselt sõna vanduma : vannun (vrd. sm. vannomaan),

3. ŋk

47. Paltaalse nasaali järel ootaksime samasugust

vaheldust, nagu see esineb mp ja nt puhul. Tugevas astmes ongi siin esinemus samasugune, sest varasem ŋk > ŋG, näit. vang (vaŋG < *vaŋki). Nõrgas astmes aga ei esine kirjakeeles klusiili assimileatsiooni eelneva nasaaliga, vaid klusiil on üldistununa säilinud, näit. vangid (vaŋgid, mitte vaŋgiid). Seega palataalse nasaali järel puudub laadivaheldus, esineb ainult vältevaheldus, näit. kangad : kangas (kaŋGaD : kaŋGàs), lõnga : lõngad (leŋGa : leŋGàD), õng : õnged, king : kinge, hingan : hingata, mängima : mängime.

Kuigi kirjakeeles laadivaheldus selles ühendis puudub, tuntakse seda murretes. Nii esineb näit. eR Jõe laŋG : laŋGaD, Lüg elG : elpe, Vai tuhGima : tuhjin, S Mus kihG : kihGaD, Phl lühG : lühga. Et ka soome keeles esineb vaheldus ŋk : ŋj, siis on võimalik oletada ŋk puhul samasugust vaheldust kui mp ja nt korral. Ometi sunnib assimileatsiooni puudumine ja g esinemine nõrga astme vormides enamikus läänemeresoome keeltes arvama, et klusiil palataalse nasaali järel ei ole algupäraselt üldse nasaaliga assimileerunud ja et kirde-eesi rannikumurdes ja saartel esinev laadivaheldus on hilisem nähtus.

48. Astmevahelduseta sõnades oleneb klusiili esinemine või selle assimileerumine eelmise nasaaliga üldise esinemuse kohaselt teise silbi lahtisusest või kinnisusest.

Vahelduseta klusiil esineb näiteks sõnades lämbe (lämBe < *lämpeä), lembe, rambe, umbne, imbuma, lämbuma; kindel, kange, vänge, sünge, langema, assimileatsioon aga juhtudel, nagu lämmatab (< *lämpättäpi), immitseb, ummistama; annetus, sunnik, sünnitama, rännak, künnis jt.

Reeglipäraselt esineb klusiil nasaali järel ka niisugustes osastava vormides, nagu und (< *unta), lund, mõnd (< *monta), või umbisikulise tegumoe vormides pandi (< *pantiŋen), mindu.

Samuti reeglipärased on ka assimileerunud klusiiliga vormid minna (< *menŋäk), pannakse (< *panŋaksen).

49. Kaasrõhulise silbi nasaali järel esineb klusiil ja selle nõrk vaste ainult kolmesilbilise tüvega adjektiivide komparatiivvormides. Nii nagu pearõhulise silbi järel (vrd. knmb : kumma < *kumpi : kumpan) võis algselt esineda ka kaasrõhulise silbi järel vaheldus mp : mʃ, näit. tukevampi : tukevampʃan, mis tänapäeva keeles võiks anda vormid tugevamb : tugevamma.

Seesugune vaheldus esinebki kirde-eesti rannikumurdes, näit. Vai ilusamb : ilusamma, Jõh kipeDamb : kipeDammast, VMg külusamb : külusamma jt. Tänapäeva kirjakeeles on aga arenemine läinud kaugemale ja assiniltsiooni tõttu tekkinud ma on lühenenud, nii et kujunes vaheldus valusamb : valusama. Hiljem nõrga astme vormides esinev m-tunnus üldistus ka tugeva astme vormidesse ja tõrjus kõrvale varasema tunnuse mB. Seetõttu kaasrõhulise silbi järel kadus varasem vaheldus ja komparatiivi üldiseks tunnuseks kujunes -a, omast. -ma: toredam - toredama, punasem - punasema, madalam - madalamad, samuti raskem - raskema (< *raskgʃampi : raskgʃambʃan), selgem - selgema, kindlam - kindlama jt.

Rõhulise silbi liikvida järel

50. Pearõhulise silbi liikvida järel on teise lahtise silbi algul olev klusiil nõrgenenud (p, t, k > B, D, G), teise kinnise silbi puhul on liikvidale järgnev klusiil nõrk vaste β , δ , γ kas muutunud v-ks või j-ks, assimileerunud eelmise liikvidaga või kadunud.

1. lp : lβ. rp : rβ

Tugevas astmes on p nõrgenenud, seega on ühendid lp ja rp muutunud lB-ks ja rB-ks, nõrges astmes on ühendid lβ ja rβ arenenud lv-ks ja rv-ks, seega on siin β muutunud

v-ks, näit.:

a) *lp : lβ > lB : lv: halb : halva (<*halpa : halpan), talb : talvaga, kõlbama : kõlvata (<*kõlpamahen : kõlpattak).

b) rp : rβ > rB : rv: kurb : kurva (<*kurpa : kurpan), kõrb : kõrvi, varbad : varvas (<*varpahet : varvas), turbaid : turvast, tarbe : tarve, varb : varva.

2. lt : lδ, rt : rδ

51. Tugevas astmes on liikvida järel klusiil nõrgenenud, seega lt ja rt on muutunud lD-ks ja rD-ks, nõrgas astmes on aga toimunud δ assimilatsioon eelneva liikvidaga, näit.:

a) lt : lδ > lD : ll: sild : silla (<*silta : sildan)
vald : vallad, tõlda : tõllas, kuld : kulla, tald : talla,
muld : mulla, süld : sülla; kaldad : kallas (<*kaltshet : maldas), koldes : kolle (<*koltepesa : koldæk), maldama : mallata (<*maltamahen : malattak), muldama : mullata,
pildude : pillun.

b) rt : rδ > rD : rr: mörd : mõrra (merta : mõrdan),
kord : korras, kard : karra; vardad : varras (<*vartshet : vardas), pardal : parras, purded : purre; murda : murren (<*murtaæk : murdan).

Samasugune vaheldus esineb ka sõnades, kus varasem -ti on muutunud -si-ks, s. o. kus varasemat t-d esindab praegu -s, näit, õrs : õrre (<*ors : õrdæn, veelgi varem *orti : õrdæn), kõrs : kõrre, vars : varre.

Juhul, kui varasem lδ või rδ esines pika vokaali järel, on assimilatsiooni tõttu tekkinud ll või rr lühenenud: lδ > ll > l, rδ > rr > r, näit. keeld : keelu (<*kælto : kældon), pöörde : pööre (<*pörtepen : pördæk), uurded : uure, keerd : keeru, söörd : sööru.

Algupäraselt ei kuulunud laadivahelduslike sõnade hulka sõna tald : talla, mis eI-s esineb kujul tall (vrd. ka sm talla).

lk : lɣ , rk : rɣ

52. Tugeva astme vormides on klusiil reeglipäraselt lühenenud, lk, rk on muutunud lg-ka, rg-ks. Nõrga astme esinemus sõltub aga sõna vokalismist. Nimelt on tagavokaalseis sõnades ɣ kadunud, eesvokaalseis sõnades aga muutunud j-ks.

1) Tagavokaali järel a) [~]lk : lɣ > lg : l: jalg : jala (< [~]jelka : jeljan), sölge : söled, võlg : võlad, õlgi : õled, õlg : õla, sulg : suled, halg : halud, algan : alata (< [~]alkaŋan : alyattak), põlgen : põlata;

b) [~]rk : rɣ > rg : r: arg : ara (< [~]arka : arjan), kurg : kure, orgu : orus, turg : turul, sõrg : sõrad; vargad : varas (< [~]varkahet : varas); kargab : karates (< [~]karkaŋapi : karattõssa).

2) Eesvokaali järel a) [~]lk : lɣ > lg : lj: jälg : jälje, (< [~]jälki : jäljen), nälg : nälja, selga : seljast, telge : teljed, külg : külje, sülg : sülje; pelgama : peljata (< [~]pelkõŋamāhen : peļattāk), sülgama : süljata, hülgama : hüljata;

b) [~]rk : rɣ > rg : rj: härj : härjad (< [~]härkä : härjan), märj : märja, pärj : pärjad, kärj : kärje, särj : särjed, ürj : ürje; ürgama : ürjata.

Sellest üldiselt reeglipärasest esinemusest näib olevat ainukeseks erandiks sõna sälg : sälu, mis aga murdeti esineb ka salg kujul. Pealegi on see sinuke u (< o)-tüveline sõna sellest rühmast.

3) Kui eesvokaalses sõnas ɣ-spirandist kujunenud j-le järgnes i, siis on i ees olev j kadunud. Seega neil kordadel on toimunud areng: [~]lɣi > lji > li, näit. nülgi : nülin (< [~]nülkimāhen : nüljin), ka küliti (< [~]külittāin) sülitama (vrd. sülg), seliti (vrd. aalg), jälitama, jälil (< [~]jäljilä, vrd. jälg), samuti rɣi > rji > ri: jürg : järi 'pingike' (< [~]järki : järjin), härj 'härjavärs', üritama (vrd. ürgama). Siia võiks kuuluda ka sõna aelik, mille

päritolu on seotud sõnaga selg.

53. Astmevahelduseta sõnades võib esineda liikvida järel klusiil vastavalt tugeva astme esinemusele, näit. nilbe (<*nilpeðä), ülbe, kõlbmatu, kirbe, kõrbema, närbuma; helde, kalduma, murduma; selge, valguma, kerge, sirguma, kergesti, või klusiili nõrga vaste kadumine, assimileerumine või muutumine v-ks või j-ks, näit. halvasti, kõlvatu, kõrvetama; vallatu, sillutama, korraldama, varrukas; jalutama, põlastus, jäljetult, jälitama, varastama, nõretama jt.

Erandlikult on kujunenud sellised sõnad, nagu seelik (<*selfikko, vrd. seliti) ja küllakil, küllakile (vrd. küliti). Viimase sõna puhul on lj asemel ll murrete mõjul.

Morfoloogilistest vormidest esineb reeglipäraselt liikvida järel klusiil näiteks ainsuse osastavas sõnades tuld (<*tultä), merd, verd, verbi umbisikulise tegumoe minevikus sõnades tuldi (<*tultihen), oldi, surdi, samuti vormides tuldaqu, tuldud, oldavat, oldaks, surdevat jt., nõrgale astmele vastav esinemus aga da- ja des-infinitivis ja kae-olevikus, näit. olla, surra, tulles, olles, surrakse.

54. Eelmisest reeglipärasest esinemusest kalduvad aga kõrvale mõned morfoloogilised vormid, nimelt osastav ja alaltütlev. Sel korral, kui algselt teine silp oli lahtine, ootaksime heliliste konsonantide, seega nii na-saalide kui ka liikvidate järel varasema nt, lt, rt muutumist tänapäeva keeles nd-ks, ld-ks ja rd-ks (vrd. und <*unta, merd <*mertä). Tegelikult aga esineb esimese silbi pika vokaali järel kirjakeele osastavas neil kordadel tugev -t, näit. seent, joont, keelt, meelt, äärt, noort. Selle t (sent, kelt, nört) tekkimist võiks seletada teiste tüüpide aneloogiaga, nii nagu seda võis teha ka mada-lat, rasket taoliste sõnade puhul (vrd. p. 42). Ilmselt on eeskujuks olnud ka sõnad, mille tüves oli juba t ja kus osastavas selle tõttu esines gemineet, näit. sõnades vars, õrs, kõrs, para, tõrs (osast. vart, kert, tert <

vartta, kortta, tortta), samuti laas, lääs, kaas (osast. länt, länt, känt (<*lantta, länttä, kantta). Samasugune -t on oodatava -D asemel ainsuse osastavas ka rõhuta silbi n, l, r-i järel, näit. tütart, akent, südent, küünalt, kannelt (<*kanõglta). Siingi võivad lisaks eelmistele eeskujuks olla ka kastet (<*kastõkta) ja hammast (<*hamõasta) tüüpi sõnad.

Olgu siiski lisatud, et ootuspärased D-lõpulisel osastava vormid esinevad eesti murdeis küllaltki rohkesti eriti kirde-eesti rannikumurde (kielD, suonD, sürD, kanneld) ja lõuna-eesti murrete alalt (Hel tuld, ahund, Puh jund, küünald, Rõu sõmend, süünd). Kirjakeeles on D-line osastav säilinud ainult liitsõnas esinevas -kümmeD-sõnas (kolmkümmeD jt.).

Mõnevõrra raskem on seletada t esinemist ablatiivis, kus see kirjakeeles samuti esineb kui partitiivis, näit. teelt (<*tõltä), soolt, emalt (<*emältä), noorelt. Eeskujuks siin võisid olla ühelt poolt eespool märgitud osastavad, teiselt poolt ehk ka paralleelselt esinev kohakääne seestütlev. Murretes on selleski käändes tuntud ka reeglipäraseid lD-lõpulisel vormid, näit. eR vüöld, mereld, nuoreld, Puh emald, mald, Krl aüsalD, Trv tuld.

Et mainitud erendlikes vormides raske on kujutleda häälikuseaduslikku arenemist, seda ei kinnita mitte ainult murrete kahesugune esinemus, vaid ka see, et teistel korradel peale osastava ja alaleütleva esinevad ootuspärased vormid, näiteks keerd (<*kõerto), emand (<*emäntä), põrand jt.

55. Kaasrõhulise silbi liikvida järel praeguses kirjakeeles vaheldust ei ole, kuid veel hiljuti esines sufiksiline vaheldus elema-verbides, näit. käsiteldi (<*käsiteltihen), kuid käsitellakse (<*käsitelõaksen). Praegu on seesugune vahelous tuntud rahvalaulukeeles ja võru murdes, näit. Se närsõkõlla?, Har häbenDõllä?, Rõp mõttiekõlla? jt.

Rõhulise silbi spirandi s ja h järel

56. Spirantide s ja h järel tulevad arvesse ühendid st, ht, sk ja hk. Laadivaheldus esineb neist ainult kolmes viimases. Ühendid sp ja hp ei ole eesti keelele omased. Neist sp esineb ainult üksikuis astmevahelduseta laensõnades, näit. haspel, haspeldama, raspel, raspeldama, vispel, vispeldama, hp aga ei esine üldse.

st

57. Häälikuühend st esineb nii eesti kui teistes läänemeresoome keeltes küll rohkesti, kuid ei ole laadivahelduslik. Eesti keeles paarõhulisele silbile järgnev st on hilises vältevahelduses, näit. must: mustad (muēt : muštād < *musta : mustat), rist : risti, kest : kesta, juust : juustu (jūst : jūstū), kastes: kaet (kaštes : kašt < *kašte; essa : kašteksa), paistel: paiste (paistel : paiste); istuma : istun (< *istumahaen : istun), astuda : astume, kastma : kastan, pista : pistan (< pistaššak : pistan).

st-ühend esineb ka mitmesugustes morfoloogilistes vormides, näit, ainsuse osastaves: meest (< *mēštā), seestütlevas: maast (< *māšta), luust, peast, da-tegevusnimes: pesta (< *peštāk).

Samuti kui rõhulise silbi järel on st-ühend säilinud ka järgsilpides, näit. varastama, punastama, armastus, seevast; osast. punast, alust, seestütl. metsast, pimedast jne.

st on säilinud ka eesti murretes, välja arvatud Koda-vere murrak, kus st on muutunud samuti kui vadja keeles ss-iks: muš : mušša, išš ja assu 'istuda ja astuda'.

58. Teise lahtise silbi puhul on läänemeresoome ht ka tänapäeva keeles püsinud. Teise kinnise silbi puhul on aga δ-spirant kadunud. Nii on sia algne ht : hδ andnud praeguse vahelduse ht : h, näit. leht : lehe (<*lehti : lehden), täht : tähed, luht : luha, viht : vihad, laht : lahe, pihta : piha, siht : sihi; ahtra : eher (<*ahteran : ahōar), vahtra : vaher, ehted : ehe; tahtma : tahan (<*tahtmahen : tahsan), vahtida : vahin, mahtuma : mahun jt., samuti ka sõnades vaht : vahu, kōht : kōhu, koht : kohad, lähe : lähte, ahtra : ahan, uhtma : uhan jt.

Samasugune on esinemus ka astmevahelduseta sõnades, näit. ht esineb sõnades jahtub (<*jahtuβupi), lahti, tihti, õhtu, h aga sõnades kaheksa (<*kahōeksan), üheksa, ahasten (<*ahdāstan), ohakas jt.

Kirjakeele ja põhja-eesti murrete ht-listele sõnadele vastab lõuna-eesti murretes ühelt poolt ht, näit. leht, täht, tahtma, teiselt poolt aga tt: kõttu : kõttu 'kõhtu : kõhu', vat 'vaht', lätte : lätte, atta : attat 'ahta : ahad' jt. Nagu selgub, on need ht-lised sõnad kaht algupära. Sõnad, milles nii põhja- kui lõuna-eesti murretes on ht, lähtuvad veelgi varasematest št-listest tüvedest (vrd. e tāht, mrd tāšte), kuid sõnades, milles põhja-eesti murdeis on ht, lõuna-eesti murdeis aga tt, on varem olnud kt. See varasem kt on Põhja-Eestis arenenud ht-ks, Lõuna-Eestis aga tt-ks. Et lõuna-eesti tt varasemast kt-st on kujunenud, see selgub, kui vaadelda sõnu, kus sõnatüve k-le on liitunud mingi t-line morfeem, mistõttu on põhja-eesti murdeis tüve k muutunud t ees h-ks, näiteks tegema (<*tekemāhen), nägema (<*nāke-māhen), kuid tehti, nähti, lõuna-eesti murdeis aga tetti, nätti (<*tektihen, nāktihen), samuti üks, üht, ühe (<*ühden), kaks, kaht, kahe, kuid Lõuna-Eestis osast. ütte, katte, omast. ütte, katte (<*ükten, kakten).

sk : sʃ

59. Laadivahelduslik on ka hk ühend, mis teise lahtise silbi puhul on ka tänapäeva keeles säilinud, teise kinnise silbi puhul on aga ʃ tänapäeval kadunud, eege ʃsk : sʃ > sk : s, näit. vaak : vase (<*vaski : vasʃen), leak : lesed, käak : käsu, kask : kase, pöak : pösed, leisk : laisa, luisk : luisu, liisk : liisuga, raisk : raiea, uskuma : usun (<*uskomahen : usʃon), laakma : lasen (<*laakomahen : laeʃen), kiskuma : kisun, tuiskab : tuleates (<*tuiskaʃapi : tuisʃattessa), nuuskama : nuusata, viskama : visata.

Sia kuuluvad ka ühelt poolt raske (<<raskeʃa), niiske, ruske, laakuma (<*laakeʃumahen), keskmine jt., teiselt poolt ka usaldan (<*usʃaltan), nuusutada, keelik (<*keesʃikko), kaasik (<*kaesʃikko) jt.

Algupäraselt ei ole olnud klusiili sõnades onkama, (vrd. osav, sm osaamaan) ja kuusk (vrd. eL kūs, omast. kūse, sm kuusi).

Erandlikult on kujunenud sõna äsja (äsʃä <*äsʃän), milles ʃ > j (vrd. sm. äskettäin).

hk : hʃ

60. Tugevas astmes on hk säilinud, nõrgas astmes on ʃ kadunud, näit. nahk : naha (<*nahka : nahʃan), tuhk : tuhe, vihku : vihud, õhk : õhus, tahk : tahud, muhk : muhu, lohk : lohus, mähkmed : mähe (<*mähkemet : mähʃen); puhken : puhata (<*puhkaʃan : puhʃattak), pühkima : pühin (<*pühkimähen : pühʃin), lõhkuda : lõhun, nühkida : nühin. Astmevahelduseta sõnades esineb ka hk, näit. lahke (< lahkeʃa), uhke, rohkesti (<*rohkeʃastin), lõhki, tahke, või ʃ -spirandi kadu, näit. lahutama (<*lahʃoitamahen), rõhutama, lõhestama jt.

Algupäraselt astmevahelduseta on olnud sõna vihkama (vrd. viha, sm vihaamaan), mis astmevahelduslike sõnada

esakujul on hiljem muutunud astmevahelduslikuks (H.Stahlil on veel weehama, weehan, weehanut), samuti sõna pihk (murdeti peo, pihu, sm piyo) ja puhk liitsõnas puhkpill (vrd. puhuma, murdeti puhkuma).

Klusiil klusiili järel

tk

61. Esimese ja teise silbi piiril esineb eesti algupärase sõnavaras ühend tk, milles puudub laadivaheldus. tk-ühend esineb ainult hilises vältevahelduses tk: tk, näit. jätk : jätku (jätk : jätku < *jatko : jatkon), katk : katku, põtk : põtka 'koib, kints', putk : putke, kotkad : kotkas (kotkad : kotkas), kütkes : kütke, tutkad : tutkas 'teat. soolind', sõtkuma : sõtkun, itkema : itken, katkuma : katkun, kitkuma : kitkun, kätkema : kätken 'peitma', vatkuma : vatkutakse (villu), lõtkuma : lõtkud 'lõnkuma' jt. Siia kuuluvad ka hilisemad soome laenud, nagu hetk : hetke, matk : matka, retk : retke. Astmevaheldusest on tk-lised sõnad sitke, nõtkke, katki, kätki, petkel.

Brandiks sellest üldisest esinemusest on kirjakeeles sõnad pikk (< *pitkä), kaklema (< *katkalemahen) ja sikutama (< *sitkoittamahen), kus tk on assimileerunud kk-ks. Nähtus on hiline, sest veel möödunud sajandil esines sõnatüvi pikk algupärasemal pitk-kujul, näit. Masingul pitk, pitkendab, pitkune, C.R. Jakobsonil pitkema, M.Veskel pitkue jne. Varasemas kirjakeeles oli aga tk esinemus järjekindlam, näit. Gös. pitous, AT Helle pitkalinne jne. Allea seoses rahvuskeele kujunemisega möödunud sajandi teisel poolel tuleb sõna pikk üldisemalt tarvitusele, näit. Kreutzw. piksilmaga, pikkemalt jt.

Kui aga jälgida eesti murdeid, siis on pilt teistsugune. Nimelt on lõuna-eesti murdeis tk arenenud kahes suunas:

1) tk > kk: piĳ, jakkama, agkms, ikma, rakma, käkma 'peitma', pekkel 'uhmrinui', rek (San par rekki 'retke').

2) tk > tak: kataki, kitskmä, pütak, hitakme 'kül-virea'. Kui tk assimilatsioon on arusaadav, siie selle muutumine tsk-ks on raskemini mõistetav. Seda on katautud mitmeti seletada. Nil on praeguse põhja-eesti tk lõuna-eestiliate vaatete puhul arvatud, et nende kahe sugune esi-nemua viitab kahe sugusele algupärale, nimelt ühelt poolt varasemale tk-le ja teiselt poolt varasemale afrikaadilisele tsk-le, kusjuures lõuna-eesti murdeis on tsk säilinud, põhja-eesti murdeis aga muutunud tk-ks. L. Kettunen peab aga tõenäolisemaks teist võimaluat, nimelt peab ta tsk-lisi sõnu põhja-eesti murdeist hiljem laenatud sõnadeks, kusjuures võõras põhja-eesti tk subatitueeriti lõuna-eesti murdeis tsk-ga. Põhjenduseks toob ta selliste sõnade ebaushtlase esinemuse (katski ~ katik jt.).¹ Küsimust nende seletustega täiel määral lahendamaks ei saa pidada.

Tänapäeva kirjakeel tunneb peale tk ühendi ka veel kt- ja pt-ühendit, kuid need esinevad ainult hiljuti keelde tulnud sõnades, nagu akt, pakt, fakt, sekt, koptid, aga tule keele ajaloo seisukohalt lähemale vaatlusele.

62. Kokku võttes eelmist, võib esiteks konstateerida, et teise silbi lahtisuse puhul klusiilid on üldiselt säilinud (hk, sk, ht, st, tk), teise silbi kinnisuse puhul aga on kahe sugune esinemus: 1) tugev klusiil on ka nõrgas astmes säilinud, mistõttu leadivaheldus puudub st-ja tk-ühendi puhul ja 2) klusiil on nõrgas astmes kadunud leadivahelduslike ühendite puhul ühendites hʔ, sʔ, ja hʔ ning neil kordadel on toimunud muutused: hʔ > h, sʔ > s ja hʔ > h. Ühendid sp, kt, pt on aga võõrast päritolu ja hilised.

1 L. Kettunen, EKÄH, lk. 32.

Klusiilid või nende nõrgad vasted

silbi lõpus

63. Eesti murrete ja sugulaskeelte silbilõpulistest klusiilide esinemust jälgides võib märgata, et siin puudub selline laadivaheldus, nagu see esineb silbialgulistest klusiilide ja nende nõrkade vastete puhul. Võrreldagu selleks näiteks järgmiste sõnade esinemust: eP nael (om. naelä), eL nael (om. naqlä, os. nakla), eR naula, sm naula, vps nag, vj nagaa, li na'ggjil; eP aDer (om. aDrä, os. atra), sm aura, vps adr, vj adra jne. Selgub, et ühes keeles või murdes esineb kõigis vormides klusiil, teistes aga asendab klusiili vokaal, mis on tekkinud vastavast spirandist. Kuigi võiks silbialgulistest klusiilide eeskujul arvata, et varasem vaheldus oli teise lahtise silbi puhul nakla, atra, teise kinnise silbi puhul aga naplan, aöran, mis praeguses eesti keeles võiks ootuskohtaselt anda vahelduse nael : naela v. naula, aDer : aera v. aura, siis praegustes läänemeresoome keeltes sellist vaheldust ei ole.¹ Sellepärast arvatakse, et oletatav algne vaheldus juba väga varakult kadus ja toimus astmeüldistus, kusjuures ühes keeles või murdes üldistus tugev aste ja klusiil esineb kõikides vormides, teises keeles või murdes aga üldistusi spirandilised vormid ja neis praegu klusiil puudub. Nii näiteks ader-tüüpi sõnade puhul on üldistunud klusiil (seega aDer : aDrä : atra

1 Brandiks selles suhtes võiks olla kj : j vaheldus lõuna-eesti murdes, mis esineb näiteks sõnades lae : laja : lake 'lai', va : vaja : vaka 'vai', ma : maja : maika 'maias', ra : raja : rakka 'reis'.

V. Ojansuu on ka leivu keelesaarel registreerinud lisanäiteid: ka : kala : kala ja kaku : kara. Võiks ju oletada, et märgitud vormid lähevad tagasi ootuspäraselt varasematele vormidele lakja : larjan : lakjača, majas : marjahan ja kaklača : karlan, kuid et need on ainult üksikud nähtused, siis on kalduvad neid pidama hilisteks analoogiavormideks.

(<atras : atran : atraas), nael-tüüpi sõnade puhul aga üldistus kõikjale γ -spirant: nael : naēla : naēla (naɣla : naɣlan : naɣlaɕa). Besti kirjakeeles saab p ja t puhul lähitud üldistunud klusiilist, k puhul aga üldistunud γ -spirandist.

Kui heliliste konsonantide ees ühel puhul on üldistunud klusiililised, teisel korral aga spirandilised vormid, siis helitute konsonantide ees on klusiilid alati säilinud ja ühendite ks, ts, ps puhul laadivaheldust pole oletatud.

1. Klusiil helilise konsonandi ees

64. Heliliste konsonantide ees esinevatest klusiilühenditest tulevad järgnevalt vaatluse alla ühelt poolt ühendid pj, pl ja pr, teiselt poolt tj, tr, tv ja tn. Tänapäeva eesti keeles esineb kõikides neis ühendes klusiil, mis allub üldisele hilisele vältevaheldusele.

p-ühendid:

1) pj : Bj: kabi : kabja : kapja (< kapja : kapjan : kapjeɕa), vrd. sm kavio, lubi : lubja : lupja, lupjama : lubjata, kupjad : kubjas, kõpja : kõbjas 'tael', rubi : rubja : rüpja 'teat. sadul', kebja 'kerge; kene'. Nimetas käandes on toimunud arenemine: lupja > lupj > lubi, sest lõpukao tõttu tekkis raskesti hääldatav vorm lupj, milles j muutus sõna lõpul i-ks. On võimalik, et siis rühma kuulus varem ka sõna abi (vrd. sm. avio-).

2) pl : Bl: kabel : käble : kapla 'nõör' (< kapla : kaplan : kaplaɕa), kubel : kubla : kupla (sm kupla), splad : ablus, kõpla : kõblas, kõplama : kõblata, lible, liblikas, oblikas, siblima.

Nimetas käandes on kabel-taolistel sõnadel pärast lõpukadu tulnud hääldemise hõlbustamiseks vehete ävaa-vo-keel e (*kapla > kapl > kapel).

3) pr : Br: sõber : sõbra : sõpra (soome häälikuline vaste: seura), haprad : habras (sm hauras), neber : nabra :

napra, tõpra : tõbras (sm teuras, ka eesti murdeis tõuraa), kober : kobru : kopru 'segane vaht, kobrutis', kobrutama, kiber : kibra : kipra, säbruline, tuprama : tubrata. Ka siia rühma kuuluvatel sõnadel on nominatiivis švaas-vokaal.

Häälikuühendid pa, pa ja py on eesti keeles hilised, tekkinud põhiliselt peale sisekadu (vrd. tapma, tapnud, tapva).

t-ühendid

65. tj : Dj: padi : padja : patja (< patja : patjan patjasa), vrd. sm patja), hudi : hudja : hutja, lodi : lodja : lotja (sm. lotja), rutjuma : rudjun. Nimetavas siingi j muutunud i-ks.

2) tr : Dr: ader : adra : atra (< atra : atran : atrasa, kuid sm aura < *adra), pöder : põdra : põtra (sm häälikuline vaste: peura), puder : podru : putru (sm puuro), teder : tedre : tetre (sm teeri), patrama : padrata, kudrutama. Nimetavas on siin švaas-vokaal.

3) tv : Dv: latv : ladva : latva (sm latva), ritv : ridvad, lõtv : lõdva : lõtva.

4) tn-ühend esines varasemas keeles sõnas linn (< *litna). Varasem kuju littn on säilinud veel Vestringil, Stahl märgib selle lind-kujul. Ka vadja ja vepsa keeles on veel dn alles. Lõuna-eestiline lin on kujunenud vastavalt ilõna vormist. Siia rühma võiksid kuuluda ka sõnad voon (vrd. vdj vedna) ja adra vannas (vrd. vdj adra vadnaD), mis eesti keeles võiksid lähtuda õn-ilistest vormidest.

2. Klusiil helitu konsonandi ees

66. Pearõhulise silbi lõpus esinev klusiil on helitu konsonandi ees säilinud. Vastlusele tulevad siin häälikuühendid ks, ts, pn ja tk. Et tk eespool juba kõne

all oli, siis saab siin piirduda ainult eespool mainitud kolme konsonantühendi käsitlesega, sest ühendid kh, th ja ph eesti keeles selles asendis varemalt ei ole esinenud.

1. ks

67. ks-ühend on eesti keeles säilinud sõltumatult sellest, kas teine silp oli algselt lahtine või kinnine. Tänapäeva keeles on ks hilises vältevahelduses: kä : ks. Esimese ja teise silbi piiril esineb ks:

a) nimi- ja omadussõnades: oks : oksa (oks : oksa < oksa : oksan), maks : maksa, uks : ukse, lõks : lõksu, saks : saksa, peks : peksu, peakspuu, vaks;

b) pöörd sõnades: peksma : peksan (< peksamahan : peksan), maksma : maksan, eksima : eksitakse, jooksma : jooksan, oksendama, tuksuma : tuksu, naksuma;

c) arvsõnades: üks, kaks;

d) saavas: heaks, teeks, maski;

e) tingivas kõneviisis: saaksin, jooks, tooksin, viiksid jm.

68. Eesti keeles esineb ks-ühend rohkesti ka kaugemal sõnas. Üldiselt on ks ka järgsilpides säilinud. Märkida võib järgmisi rühmi, kus ks järgsilpides esineb:

a) arvsõnades kaheksa (< *kahōeksan), üheksa;

b) saavas: nooreks (< *nōreksi), pojaks, tütteks, põremaks, valusamaks; adverbides: viimaks, sootuks, hiljaks;

c) tingivas kõneviisis: tahaksin (< *tahāksin), oleksime, kirjutaksid, võtaksite;

d) kee-olevikus: viiakse (< *viōāksen), aetakse (< *ajettaksen), otsitakse, parandatakse, jalutatakse;

e) ka isikulise tegumoe olevikus: näikse (< *näijaksen), kuulukse, tunnukse;

f) kee-nomenites: jauksed (< *hiijukset), omaksed, vennaksed (< *vendākset), õeksed, nõksed, käliksed;

g) kae-noomeneist tekkinud adverbides: ummukeis, teoksil (olema), pahuksis (olema).

69. Kuigi vastastikust sugulust märkivais sõnades ja sõnas juuksed ka on säilinud, on tänapäeva kirjakeeles kse-noomenites toimunud ks-i assimilatsioon ja lühenemine, mistõttu varasema kse asemel esineb ainult s, näit. jänesed (< jänesset < *jänekset), varesed (sm varikset, murdeti varekseD, varessed), käised (< *kädükset), veised (< veđükset), teosed, linnased, lihased, kannused, nõgessed, harjaesed, jalused, soomused, kütisele, aõrmuseid, kerjused, rinnused, ilvese jt. Et selles rühmas ks > s võrdlemisi hiline on, seda kinnitab ka meie kirjakeele ajalugu. Mõõdunud sajandil esines kirjanduses veel sageli vorme, nagu katuksel, matuksed, soomuksed, käikse, sõrmukse jt. Veel käesoleva sajandi algulgi esines kirjanduses tihti sõnu, nagu teoksed, lihaksed, linnaksed jt., kuigi juba 1909.a. keelekonverentsil võeti vastu otsus, et sellistes sõnades (peale sugulust märkivate sõnade) tuleb tarvitada s-ilisi vorme. Muutust ks > s soodustas asjaolu, et täpselt samuti käänduvates ne-sõnades esines tüves -s: rebase ja varese, rebaseid ja vareseid.

70. Lõuna-eesti murdeis on ks assimileerunud ss-iks, näit. massa 'maksta', usse 'õue' (sõnast uks), essü 'eksidada', pešša 'peksan', samuti määs 'maaka', vanas 'vanaks', näis 'näikse' tettäs 'tehakse', varesse 'vareseed' jne. Kui aga ks-ile järgneb -i, siis on ks muutunud ts-iks, näit. kšts ~ kaitš, šts ~ šits, lšts ~ lšits. Erandiks on sõna uks, mis esineb uš kujul. Sõnad, kus ks pole assimileerunud, on kas hilised laenuid põhja-eesti murdeist (lõks, paks, püksid, saks), kirjakeelest (taks, eksam) või onomatopoeetilis-deskriptiivsed sõnad (plaks, plõksuma, praksti, loksuma).

2. ts

71. ts-ühend on esimese ja teise silbi piiril üldiselt säilinud, esinedes hilises vältevahelduses ts : ts, näit. a) vits : vitsad (< *vitsa : vitsat), mets : metsade, luts : lutsu, kits : kitsed, ots : otsas; suits : suitsu, piits : piitsa, hitsme : hitse; seitsme : seitse, kitsad : kitsas.

b) katsuma : katsun (< *katsomahen : katson), otsima : otsin, kutsuma : kutsutakse; raatsima : raatsin, maitsma : maitsen.

Samuti on ts säilinud ka kaugemal sõnas, näit.

a) verbides: õngitsema, valitsema, sepite, nokitsema, urgitsema, kaubitsema, elutsema;

b) adverbides: jalutsi (< *jalvõitsain), käsitsi, alatsi, ülets, küütsi;

c) noomenites: vilets, jalats, ripats, näpits; jaluts (murd. jalg-ots), peats.

Vanemas kirjakeeles ja ka murretes esineb ts ka ne-sõnade käänetes, näit. karjatsed, needsinatsed, näljatsed, sarnatseid; eL linatse, villatse, tahmatse, vimätse, vesitse, varatse, karvotse, tebitse, unitse, lumitse, keellatse, ka eD imätse, kattelitse 'kahelised' jt.

Tänapäeva kirjakeeles esineb ne-sõnades ts ainult sellistes sõnades, kus ne-line üksuse nimetav puudub, nagu peatse (näit. peatse nägemiseni), päitsed, suitsed, samuti sellistes ne-sõnadest tekkinud sõnades, nagu peatselt 'varsti' ja äkitselt.

Et ts esinemine ne-noomenites küllalt vana nähtus on, seda kinnitab ts-iliste vormide esinemine ka vanemas soome kirjakeeles, näit. Agricolaal iocaitsen, mieleitzes jt.

Erandlik on eesti keeles sõna ise esinemine, milles soome eeskujul võiks oodata vormi its, nagu see esineb Turu käsikirjas, kus leiduvad vormid itze ja itz. Samu-

ti on aeda vormi registreeritud ka kirde-eessti ranniku-
murdeat, kuid siitki haruldase vormina. Üldiselt esineb
see eesti murdeis kujul isē ~ isi ~ esi.

3. pa

72. Üldiselt on ps esimese ja teise silbi piiril
säilinud, esinedes hilises vältevahelduses ps : p̄s. näit.
ripsmed : ripse (<*ripsemet : ripsen), rops : ropsuga,
saps : sapsud 'hobuse eesjala ülaosa', naps : napsu,
kops : kopsud, kapsad : kapsas; viipsima : viipsin, nap-
sama : napsata, ropsima : ropsin.

Präegu kuuluvad siia ka sõnad laps ja lüpsma, kuid
on põhjust arvata, et neis sõnades esines algselt kolme
konsonandi ühend.

Kolme konsonandi ühend

73. Nagu juba eespool märgitud, on kolme konsonandi
ühend suurel määral hilisema keelearenemise tulemus (vt.
p. 15). Enamik praeguse eesti keele kolme konsonandi
ühendeid on tekkinud kas sisekao tõttu või esinevad lae-
natud ja onomatopoeetilis-deskriptiivsetes sõnades. Roh-
kesti esineb kolme konsonandi ühendeid, mis koosnevad
helilisest konsonandist, sellele järgnevast klusiilist
ja a-ist, nagu mps, lts, rts, nts ja qks. Nendes esineb
keemel asetsev klusiil samasuguses hilises vältevaheldu-
ses nagu eelmistes näidetes ps, ts ja ks puhul.

1) mps: komps : kompsud (kompe : kompsud), rämps :
rämpsu, lõmpsima : lõmpsin, jämpsima : jämpsin, limpsab:
limpsate; jõmpsikes.

2) lts: malts : maltsad (<*maltsa : maltsat), selts:
seltsi, kalts : kaltsu, taltsaks : taltsas, võltsima :
võltsin, taltsutama.

3) rts: virta : virtaa (virtam : virtaan), korts : kortsu, kõrts : kõrtsi, mürts : mürtsau, sorts : sortai, lorts : lortau, tirts : tirtsu, lõrtsime : lõrtsin, mõrtsukas, hurtsik, pirtsutama.

4) nts: konts : kontsa, kints : kintaud, konts : kontsu, kanta : kantai, vuntside : vuntsid, tantsima : tantsin; kentsakas, penttsik, vintsutama.

5) ks: konks : konksu (konks : konksu), lonka : lonksu, võnka : võnksu, jõnks : jõnksu, tonksima : tonksin.

Belmistest tunduvalt harvemini esinevad ühendid lps ja lks.

6) lps: sulps : sulpsu, kalpsama : kalpsata, nilpsan : nilpsata;

7) lks: kolks : kolksu, kõlke : kõlkau, mulksuma : mulksuke, vilksab : vilksata, vilksatama.

Kuigi suur hulk siia kuuluvatest sõnadest on onomatopoeetilis-deskriptiivsed (lõmps, mürts, sirtsuma, jõnksutama, sulpsutama, vulksuma) või hilisemad laenud (jõmpsikas, sorts, kõrts, kanta, tantsima, klantsida), kusjuures laenud algupäraselt alati ei olnudki kolme konsonandi ühendiga, näit. pintsel (vrd. sks Pinsel), selts (kas Selschop), ometi on kolme konsonandi ühendiga sõnade hulgas mõningaid, mis on ühised soome keelega, näit. e. virta, sm virtaa 'kusi', e. malts, sm maltsa. Et ka teiste onomatopoeetiliste sõnade hulgas leidub sõnu, mis on ühised eesti ja soome keelele,¹ võib arveta, et üksikud kolme konsonandi ühendit sisaldavad sõnad võivad ulatuda juba küllaltki kaugesse minevikku, eesti-soome ühisaega. Põhiliselt on aga kolme konsonandi ühendiga sõnad hilised, eesti keeles tekkinud.

i L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys, Helsinki 1961, lk. 302.

Tänapäeva eesti keeles leidub peale mainitud konsonantühendite veel rida teisigi, mis esinevad samuti peamiselt laensõnades, näiteks vältevaheldusliku s-iga:

rst: arst : arsti (arst : arsti), verst : versta,
vorst : vorsti, vürst : vürsti, korsten,

lst: pulst : pulsti, hõlst : hõlsti,

nst: kunst : kunsti.

Võõrsõnades võivad esineda mitmesugused muudki konsonantide ühendid, näit. eksprompt, lintšima, instinkt jt., kuid nende vastlus ei kuulu enam siia.

Hiljem on kolme konsonandi ühendiga sõnadele liidetud konsonantalguiline liide ja nii on võinud tekkida isegi nelja konsonandi ühendid, näit. kolksti, lõmpsti, sulpsti; arstlik, kunstlik, kõrtsmik, konksjas.

74. On siiski mõningaid sõnu, kus tänapäeval küll ei ole kolme konsonandi ühendeid, kuid kus sõnade erineva esinemuse selgitamiseks on oletatud varasemaid kolme konsonandi ühendeid.

Sellisteks sõnadeks on esiteks sõnad oder ja ketrama, mis eesti kirjakeeles esinevad hilises vältevahelduses otra : odra ja ketran : kedrata, end. Harjumaa murrakutes aga ohr : ohra ja kehrän : kehratta, sugulaskeeltest sm ohra ja kehrään, krj ozra ja kezra, vdj ezra, kuid tšedräb. Et seletada tr, hr ja zr esinemist samadest sõnadest, on oletatud algset vaheldust str : zör, millest siis võiksid pärineda kõik praegused häälikühendid neis sõnades.

Teiseks niisuguseks sõnarühmaks on sõnad laps ja küps, milles põhja-eesti ps-ile lõuna-eesti murdeis vastab -ts: lats e. laits, kütse. Nende sõnavormide teket on seletatud nii, et varemalt oli neis ühend pts, kusjuures varasem *laptsi andis põhja-eesti murdeis laps, lõuna-eesti omades aga lats, samuti *küptse - andis nii küps kui kütse vormi.

Eelmistega paralleelselt on seletatud ka eP lüpsa ja eL nüssä vorme, kusjuures lähtevormiks oleks *lüptsä- või *nüptsä-.¹

Need üksikud näited problemaatilisest varasema kolme konsonandi ühendi esinemisest ei muuda aga üldpilti ja kolme ning enama konsonandi ühendi esinemist eesti keeles tuleb pidada ikkagi suhteliselt hiliseks, eesti keele eraldioleku ajajärku kuuluvaks nähtuseks.

Klusiilide nõrgad vasted silbi lõpul

ʃ- ühendid

75. Kui silbilõpulise p ja t puhul eesti kirjakeele keeles esineb üldistunud klusiil (sõbra, adra), siis k puhul on üldistunud selle nõrk vaste ʃ-spirant, mis tänapäeval on vokaliseerunud. Arvesse tulevad siin ühendid

ʃ¹, ʃr, ʃi ja ʃn.

ʃ¹

76. ʃ¹-i puhul on ʃ-spirant vokaliseerunud, moodustades eelneva vokaaliga diftongi. Tekkinud diftong esineb astmevahelduse tingimuste kohaselt hilises vältevahelduses, näit. nael : naelad (nael : naeläd (< *naɣla : naɣlat), nõel : nõela, sõel : sõela, kael : kaela, pael : paela, tael : taela, sõeluma : sõelun; eile (< *eɣlen).

Et a-le järgnenud ʃ algul i-ka ja hiljem e-ks muutus, seda kinnitab meie varasem kirjakeel, näit. H. Stahliil Kail, Paal, R. Brocmannil Nail, Paila, Keila. Seega esineb siin arenemiskäik *naɣla > nail > nael.

1 P. Ariste, Miks on lõuna-eesti murdes lapse esemel lats? ENSV TA Toimetised, Ühiskonnateaduste aaria 1955, IV, 2, lk. 317.

Spirandilisest kajast lähtuvad ka kirde-eesti ranniku-
murde vormid kaul, neul niul, seul, naul, samuti ka soome
keel (kaula, naula, neula, seula).

Lõuna-eesti murretes ei saa aga lähtuda ʃl-ist, vaid
kl-iat, nagu seda näitab nende sõnade esinemus: naĝel :
naĝlä : nakla (vrd. sDar : aDrä : atra), neĝel : neĝlä :
neĝla, seĝel : seĝlä : seĝla (< *sekla : aĝklan : seklaĝa).
Samasuguseid klusiilist lähtuvaid vorme võib kohata ka
vadjas (nigla, kagla), liivis (neĝĝl, kagĝl), vepsas
(neĝl, kagl) ja karjalas (niekla ~ niegla, kakla ~ kagla).
Gmeti ei ole kõikide siia kuuluvate sõnade esinemus lõu-
na-eesti murdeis päris ühtlane (käl, älä, vrd. vps kagl,
sele).

ʃr

77. Varasema ʃr-i puhul on kirjakeeles ʃ-spi-
rant samuti vokaliseerunud, moodustades eelmise vokaaliga
koos kas diftongi või pika vokaali, mis tänapäeval esine-
vad hilises vältevahelduses, näit. kaer : kaera (kaer :
kaerä < kaŕra : kaŕran), naerma : naeran (vrd. vps naerda),
naerid : naeria (< *naŕrihet : naŕris), küür : küüru
(< *küŕro : küŕron), määr : määra 'mäger'.

Lõuna-eesti murretes ei ole klusiili või spirandi
esinemus täiesti ühtlane. Tavaliselt on siin kar : kärä,
narra, naris, kuid võru murdes leidub ka vorme, nagu
nakri 'naerid', mäger ~ mükr : mügrä 'mütt' (vrd. sm
myrřä), leivu keelesaarel on aga ka kakr, nakr ja nakra.
Lõuna-eestilist päritolu on ka kirjakeeles tarvitusel
olev mäger, mis on välja tõrjunud varasema määra.

ʃj

78. Varasema ʃj-i puhul on ʃ-spirant muutunud i-ks,
mis moodustab eelmise voksaliga vältevahelduses oleva
diftongi, näit. lai : laid : laisa (lai : laidad : laisja

<larja : larjat : larjada), vai : vaia : vaia. maiaid :
maiae (<*marjahat : marjas). raiuma : raiun (<*raijon).
Eespool (vt. p. 63) on viidatud nende sõnade lõuna-eeseti-
lisele esinemusele, mis vihjab siingi varasema klusiililii-
se esinemuse domineerimisele (laGa <*lakja).

ɣⁿ

79. ɣⁿ-ühendit saab oletada juhtudel, kui tüve klusiili nõrgale vastetele järgnes nd-kesksõna. ɣ-spirant on vokaliseerunud vormides teinud (<*teɣnūt, vrd. klusiili tüves teGe-), näinud (<*näɣnūt) ja läinud (<*läɣnūt). Lõuna-eeseti murdeis saab neiski vormides lähtuda klusiililisest vormist kn, mis on assimileerunud nn-iks, näit. tennū, nännū, lännū. Klusiililisest vormist on lähtunud ka ida-eesetilised tehnūd, nännūd, lähnūd, kusjuures nende eeskujuks olid vormid, kus varasem kt arenes ht-ks, näit. nähti, tehtūd.

ɣⁿ-ühendist saab lähtuda ka sõna siunama (<*siɣna-) puhul, mille teket on seotud õnnistamisega tehtava ristimärgiga (vrd. lad. signare), kuigi eesti keeles selle tähendus on vastupidiseks muutunud (vrd. sm siunata 'õnnistada').

80. Seega kõikidel eespool mainitud juhtudel silbilõpuline ɣ põhja-eeseti murdeis ja kirjakeeles vokaliseerus, lõuna-eeseti murdeis aga domineerivad k-at lähtuvad klusiililised vormid. Ainult üksikjuhtudel on lõuna-eeseti murdeile omase klusiililine sõnekuju saanud omaseks ka kirjakeeles, näiteks sõna mäger puhul. Mõnevõrra on kirjakeeles tuttavad ka sõnad vigel 'hang, hark' ja vagel 'ussike'.

Üksikjuhtumid, kus varasemast ɣⁿ-ühendist saaks lähtuda (voon, vannaa, eL lin) olid vastlusel juba tn-ühendi puhul.

Klusiilide esinemus rõhuta silbi

järel

81. Rõhuta silbi järel eesti kirjakeelcs ei esine astmeheldust. Klusiilide veheldumatust selles asendis peetakse algupäraseks. Klusiili või selle nõrga vaste esinemus sõltub peamiselt häälikust, millele klusiil või selle vaste järgneb. Nii on helitu konsonandi järel klusiil tavaliselt säilinud või assimileerunud eelmise häälikuga, helilise konsonandi järel on klusiil nõrgenenud ja muutunud meediaklusiiliks, vokaalide järel on aga esinenud vastav spirant, mis on võinud mitmeti areneda.

1. Klusiilid rõhuta silbi helitu konsonandi järel

82. Klusiilid selles asendis s-hääliku järel on säilinud, näit. sk: linæsk, om. lineski, karæsk, harjuskid, mõtiaklema; st: halvasti, vanasti, kalmistu, puhastama, rebast, metæst, kollaste, lammaste.

ht-ühend, mis esineb momentaanide liites -æhta-, on säilinud tänapäeva kirjakeeles vähestes sõnades, näit. helahtama (~ helatama), kajahtama (~ kajatama), hurnahtama (~ hurnatama), karjahtama (~ karjatama), urahtama, ümahtama. Üldiselt on aga järgsilpides ht assimileerunud tt-ks, mis esineb nii momentaanides kui algupäraselt h-ga lõppevates sõnades, näit. haugatama (<*haukkahtamæhen), hüpõtama, vilkeetama, vääratama, seisatama, naerõtama, samuti hoonete (<*hõnõhtõn), imet (<*imehtä), peret jt.

Kaugemal sõnas on tk-ühend esinenud kontraheerunud verbide käskivas kõneviisis, kus tüve t-le liitus käskiva kõneviisi tunnuse -k. Hiljem on siingi tk assimileerunud kk-ks, näit. arvake (vrd. sm arvatkaa), paraku (sm paræt-kocn), vaevaku (<*vaivatkõhen), tõmmake jt.

2. Klusiilid rõhuta silbi helilise
konsonandi järel.

83. Helilise konsonandi järel on teenuisklusiil nõr-
genenud üldise esinemuse kohaselt. See esineb nasaalide
ja liikvidate järel järgmistes ühendites:

nt > nD: emand (<*emäntä), isand, põrand (<*permanto),
parandan (<*parantan), tühjendama, kolmandik, tuhande,
kuumendus;

nk > nG: kuningad (<*kuniŋkahg), lepingud, toomingad,
sööming;

lt > lD: ütelda (<*jutteltak), nuheldes, avaldan
(<*avaltan), võideldi, küünalde, sammalde (vrd. p. 54),
areldi, pikaldane.

lk > lG: õmmelgu (<*omŋelkohen), mõtølge, vihelgu, kau-
belge;

rp > rB: kanarbik;

rt > rD: kummardan, väherda, püherdama, peenarde,
küünarde; logard, lakard;

rk > rG: lopergune, ümmargune jt.

Hilisemate tuletiste hulgas leidub ka vd-ühendeid,
näit. tugevdama, teravdama.

84. Samasugust reeglipärasest klusiili nõrgenemist
ootaksime ka mp puhul. Murdeis see esinebki, näit. lõuna-
eesti komparatiivvormides: enämB, om. enämBä, aüremB,
om. aüremBa jne. Põhja-eesti murrete enamikus ja kirja-
keeles aga on kaasrõhulise silbi järel kujunenud omasta-
vas ja teistes nõrga astme vormides tunnus m (tugevama <
*tukevamBän, vrd. p. 49), mis sealt siirdus kõikidesse tu-
geva astmegei käänetesse ja siit juba komparatiivi üldise
tunnusena ka rõhuta silbi järele, nii et oodatava vanemB,
om. vanemBa asemele kujunesid ma-tunnuselised vormid vanem,
om. vanema.

Seda kinnitab ka kirjekeele ajalugu. XVI ja XVII sa-
jandil oli veel üldiseks komparatiivi tunnuseks mb:

WK enamb, parambal, St. wehhemb, walpkemb, Göe. Suhremb, ennamb, kuid Hornungil juba külli pitkemb, maddalamb, aga alwemad, kallima. XVIII sajandil aga tuleb kõikides vormides tarvitusala ma-tunnuseline komparatiiv.

Seoses t nõrgenamisega naasalide ja liikvidate järel meenutatagu ka erinevalt arenenud vorme skent, koonalt, peanart, saarelt, tagant (vt. p. 34).

Klusiilide nõrkade vaatete asinemia rõhuta silbi järel

85. Rõhuta silbi järel vokaalide vahel ei ole esinenud üksikklusiili, vaid on olnud spirant, mis on kas kadunud, muutunud v-ks või vastavatel tingimustel eeneb D-kujul. Vaadeldgem neid üksikvaal.

Labiaalspirant β

Labiaalspirant on rõhuta silbi järel arenenud üldiselt samade reeglite kohaselt kui rõhulise silbi järel. Nimelt on β muutunud reeglipäraselt v-ks. See nähtus esineb:

- 1) oleviku kesksõnas: oley (<*ole β a), põlev, hooliv, istuv, lugev, loodav, aõõdavad (<*aõ β ä β ät) /seened/;
- 2) verbist pärinevad omadussõnad: osav (vrd. keskaõna oskav), tuttav (vrd. tuntav), palav (<*pala β a, vrd. põlev);
- 3) oleviku mitmuse 3. pööre: tulevad (<*tule β at), teevad (<*teke β ät), kannavad (<*kanta β at), laulavad, õpivad;
- 4) kaudse kõneviisi oleviku vormid, mis pärit kesksõna osastavast: nägevad (<*näke β ätä), andvad, minevad, kartvad, viidavad (<*vite β ata), toodavad.

Labiaalvokaali kõrval aga kaob β -spirant reeglipäraselt. See nähtus esineb kahesilbilise tüvega enesekohastes verbides, kus varasemaks refleksiivide sufiksiks

võis olla βu, βū. Võrreldagu selleks sama liite esinemust ühesilbiliste tüvede puhul, näiteks sõnades joo/bu/ma ja söö/bi/ma. Seega arenemiskäik võis olla näit. *laskeβun > laakeβun > laskuun > laskun, samuti *süttūβūpi > süttūvūpi > süttūūpi > süttūp > süttib. Osa refleksiive on vanad, näit. murduma, tunduma, kuuluma, suurem osa neist on aga eesti kirjakeelde tulnud käesoleva sajandi teisel ja kolmandal aastakümnel (näit. pettuma, anduma, avalduma jt.). βu-, βū- sufiksi kõrval arvatakse enesekohaseid verbe olevat tekkinus ka ōū-, ōū- sufiksival, seda eriti sõnadest, kua oli tüves ō, näit. eōa-adjektiivides: selge (< selkedā), siit selgib (< *selkeōūpi).

Labiaalspiranti võiks oodata ka oleviku ainsuse 3. pöördes rõhuta silbi järel, kuid siin on rõhulise silbi järel esinev -b (< -pi, näit. *sāpi > sāB), üldistunud ka rõhuta silbi järele, kus ootaks vorme nagu *tuleβi > tule/v/, *antaβi > anda/v/ jne. Vormid nagu (ta) tulé, anda või and on tuntud küll murdeist (vrd. ka soome tulee, antaa), kirjakeelele aga on tuleb ja annab.

Mis puutub denominaalsetesse v-liitelistesse adjektiividesse, näit. libav, terav, tugev, vägev, siis nende puhul võib lähtuda v-at.¹

Dentaalspirant ō

86. Hoopis keerukam on rõhuta silbi vokaali järel ō esinemus. Nagu L. Kettunen usutavalt on näidanud, on ühtedel juhtudel ō-spirant vokaalide vahel kadunud, teistel juhtudel aga muutunud D-ks kindlate aeduasparasuste kohaselt.² Alamal vaatleme algul neid juhtumeid, kus ō on muutunud D-ks.

1 Vrd. L. Kettunen, Lõunavepsa häälik-ajalugu, Tartu 1922, lk.67.

2 L. Kettunen, SKÄB, lk. 77-83.

δ on muutunud D-ks, kui sõna esimene silp oli lühike ja kolmas kinnine või sõnaseemisena kaasarõhuline, näit. pimeDae < *pime δ ässä, pimeDale < *pime δ älle.

Häälikmuutus $\delta > D$ esineb järgmistel juhtudel:

1. e δ a-adjektiivides ja nende tuletistes: sõgeda (< soke δ an), vrd. sm sokean, magedad, heledaks, kibedaid, siledam, ägedalt, haledasti, nobedalt, koledasti, jehedus, kadedus, tihedus; e δ a-adjektiividega liitub ka substantiiv hõbe, om. hõbeda;

2. mitmuse omastavas: padade (< *pa δ den), kenade, mägede, tugede, vagude, talude, idude, radade, vigade, kivide, karide, kodade, kerade, sigade;

3. da- ja des-infinitiivis: vsleda (< *val δ ak), kudu-da, laduda, rebida, vedada, taguda, siduda, pidades, püsi-des, sadades, elades, sulades;

4. ükaiksõnades: kevadel (< *ke δ ellä, vrd. sm. ke-väällä), vabadus (vrd. sm. vapaus), labidad (sm lapiot).

87. δ on kadunud, kui esimene silp oli pikk või kui silp oli küll lühike, kuid kolmas oli lahtine ja viimane sõnas, näit. 1) kõrge (< *kor δ e) ja 2) pime (< *pime δ a).

$\delta > \phi$ esineb järgmistes sõnarühmades:

1. a) e δ a-adjektiivides, kus l. silp pikk: valge (vrd. sm valkea), selge, sitke, kenge, raske, kaugel (< *ka δ äl-la), rohkem (< *roh δ ampi), samuti nende tuletistes: sit-kesti (< *sit δ ästin), pehmus (< *pe δ üs), õigus;

b) e δ a-adjektiivides, kus esimene silp lühike, kuid kolmas lahtine ja sõna lõpul (nimetavas): sõge (< *sok δ a), libe, kole, tore, kade, nobe, kibe, mage, lage.

2. Mitmuse omastavas, kus l. silp on pikk: jalge (< *jal δ den), rinde (all), silme (ees). Vanemas kirjakeeles ja murdeis leidub sellist e-list mitmuse omastavat rohkem, näit. härge (vanker), õlge (peal), linde (laul) jt. Tänapäeva kirjakeeles esineb aga de-tunnuseline mitmuse omastav, näit. poegade, jalgade, sarvede, laulude, kontide, kõrvade, mis on tekkinud eespool toodud esmavärteliste sõ-

nade (padade, kalade) eeskujul, on seega analoogiline.

3. da- ja des-infinitivis, kui esimene silp on pikk: püüda (<*pütäak), kenda, leida, hoida, nõuda, murda, tappa, saata, kundes (<*küntäfessä), laites, sõites, jättes, kar-
tes, nuttes, taites, saates.

Kuigi üldiselt a-, ä-tüvelistes verbides, eriti neis, kus tüvi lõpeb dentaalklusiliga, on δ kadunud, on sellest reeglipärasest esinemusest rida erandeid. Nii on esiteks laulma-tüüpi verbides, mille tüvi lõpeb helilise konsonandiga, infinitiivides ootusvastaselt tunnus -da, -des, näit. laulda, naerda, kuuldes, veendes. Eeskujuks siin võisid olla nii valada- kui õmmelda-tüüpi verbid. Samuti on verbides, mille tüve lõpul on s, neis infinitiivides klusiiliga vormid: seista, maksta, lüpsta, peksta. Viimastest on rahvakeeles tuntud ka vormid peksa (näit. sai peksa), maksa, lüpsa.

i- ja u-tüvelistes verbides esinevad kirjakeeles da-, des-tunnusega vormid, näit. otsida, käskida, mängida, õppi-
da, rääkida, liikuda, astuda, katsuda, uskuda, lõhkuda, kiikudes, leppides, plhtides, kukkudes, raiudes, hõõrudes. Nende vormide eeskujuks võiksid samuti olla valada-tüüpi verbid, kuigi ka enesekohaste verbide (laskuda) eeskujuga võiks vahest arvesse tulla. Murdeti on aga neist i-, u-tüvelistest verbidest tuntud ka reeglipärased vormid, kus δ on kadunud, näit. otsi, istu, likku.

4. Kadunud on δ ka üksiksõnades, nagu kätkis (kätkis<
'kätküfessä, vrd. sm kätkyessä), lõunale (<*lounaδellən), neitsil (<*neütsüδellä). Vanemas kirjakeeles on nende sõnade lõpul nimetavas -t veel säilinud, näit. Müll. Neutzit, Lounadt.

5. Samuti on kadunud δ ka nud-kesksõnaat pärinevate sõnade käändevormides, näit. surnuks (surnuks<*surnuδaksi), (maha) jäänul (<*jänüδellä), olnut (olnut).

6. Ainsuse osastavas on reeglipäraselt δ üldiselt kadunud: pada (<*pataδa), küna, jõge, mäge, kivi, häbi, talü,

vagu; lauda, randa, kuube, sulge, kulli, kotti, leulu,
võrku, asuti ka kaheasilbilise liitega astnevahelduslikes
sõnades nagu õnnelikku (<*onnelikkoſa), leibkonda (<*leipä-
kuntaſa).

7. Mitmuse osastavas on osastava lõpp õa asuti ka-
dunud: kalu (<*kaloſa), mune (<*mungſa), laudu (<*lautoſa)
härgi (<*härkiſa), poegi, okai, pikki, naisi, ka perekondi,
vaenlasi.

8. Kontraheerunud tõmbama-tüüpi verbides avaldub
kadu tugeva aatme vormides, näit. tõmban (<*tempaſan),
valven, hüppeb (<*hüppäſipi), viskame (<*viskaſammek),
kargeme (<*karkaſamahn), lendame, muldavad. õ kadu esineb
ka eõa-adjektiividest tuletatud astnevahelduseta verbides,
nagu julgeme (<*julkgſamahen), selgib (<*selkeſüpi), sirgub.

9. Alati on õ kadunud käskiva kõneviisi mitmuse
2. pöördes, näit. olge (<*olkaſen), saage, tulge jt.

88. Kui teha kokkuvõtet eelmiste rühmade esinemusest,
siis võib vastu seada ühelt poolt pika, teiselt poolt lü-
hikese algussilbiga sõnad. Pika algussilbiga sõnades on õ
alati kadunud, lühikese algussilbiga sõnades aga õ on
kas kadunud või säilinud.

Pikk algussilpLühike algussilpKolmas silp
kinnineKolmas silp lah-
tine, lõpul

δ > ø

δ > D

δ̄ > ø

1. eõa-adjektiivid:

kerge, rasked,
(julgus)pimeda, lagedal,
(heledus)pime, lage, hele

2. Mitmuse omastav:

jalge, rinde, silmekalade, jõgede,
kivide3. da-, des-infini-
tiiv:kanda, võtta,
leidesvalada, siluda,
ajades

4. Ainsuse osastav:

lauda, sulge,
laulukala, jõge, kivi

5. Mitmuse osastav:

jalgu, poegi,
soomlasisõnu, pesi, mune6. Kontraheerunud
verbid:tõmban, hüppama,
selgib

7. Üksiksõnades:

kätkis, neitsil,
surnukskevadel, vabadus
labidas8. Käskiva kõneviisi
mitmuse 2.põõre:olge, tulge,
jääge

89. Rõhuta silbile järgneva δ seisukohalt on huvitav jälgida eesti regivärsiliste rahvalaulude keelt. Nii ei ole sagedasti nendes vormides, kus kirjakeeles δ on kadunud, rahvalaulus kadu ja järgsilpide vokaalide kontraksiooni toimunud. Nii on rahvalauludes varasema δ jätkajaks 1) eä-adjektiivides kas D (sirgeda < *sirkeä, valgedad, uhkedat; sileda 'sile', lageda, kibeda) või silbivahe (õige'eida < *oikgäita, valge'eda, sitke'eda või selgeaksi < *selkeaksi, tigeöt 'tigatedat') või i (pimeja 'pime', korgeja 'kõrge') või võru alal koguni h (mageha 'mage', sirgehita < *sirkehita),¹

2) mitmuse omastavas võib rannikumurde ranvalauludes esineda je (siguje < *sikoien, kanuje, taivije);

3) da- ja des-infinitiivis võib δ asemel esineda kas D (niitadessa, kündadessa), v (alevesaa 'halades') i (nutasjessa < *nuttašessa) või kadu (tõate'essa, võtte'easa);

4) ainsuse osastava lõpuks on sagedasti -Da (jõgeda < *jokeä, kuldada);

5) mitmuse osastavas võib mitmuse tüvele liituda -da (jalguä < *jalkoä, käsida, punasida) või -ja (raduja < *ratoiä, härjija);

6) kontraheerunud verbides võib kontraksioon puududa ja δ kadu märkida silbivahe (tõmba'an < *tempaen);

7) ka üksiksõnades on jälgi varasemast δ -st, näit. kätküve (< *kätküen), oluve (< *oluen) 'õlle', näitsevi (< *neütsüen).

90. Samuti leidub ka murdeis huvitavaid andmeid varasemate vormide selgitamiseks. Nii näiteks on lõuna-eesti murdeis spirandi kao tõttu tekkinud esmaväitelistes tüvedes sisekonsonandi geminatsioon, näit. likke

1 Esitatud näited on pärit J. Peegli raamatust "Eesti regivärsilise rahvalaulu keelest", Tartu 1961.

(< *likeoä) 'lige, m^ärg', kipp^e; kallü (< *kaloiögn) 'kala-ke', pessi 'pesade'; pittä (< *pitäöäk) 'pidada', lukk^e; hättä (< *hätäöä) 'häda', vikkä; kallü (< *kaloiöä), terri 'teri'. See geminatsioon esineb ka esmavahelistees kontraheerunud verbides, näit. (ma) makkä (< *makaöan, vrd. sm. makaan), luppä (< *lupaöan, sm. lupaan), kokkö 'kogun'. Kirjakeeles aga sõnad magan, luban, kogun, mis õieti oleks võinud esineda maGaDen, luBaDan kujul (vrd. pimeda, lagedal), on muutunud samasuguseks kui kontraheerumata verbid valada, lugeda. Võru murde äärealadel, eriti lutsi keele-aaarel on varasem ö muutunud h-ks ja seal tehakse selget vahet kontraheerunud ja kontraheerumata verbide vahel, näit. Lut magahama, lubahama.

Juhtude kohta, kus ö on muutunud D-ks, on P. Ariste avaldanud arvamist, et eesti keele seisukohalt võika läh-tuda sel puhul ö ja t vaheldusest, oletades, et kolmanda silbi lahtisuse puhul oli ö, kuid kinnisuse puhul t, seega suhe pimedä : pimetän. Seda on aga raske oletada, sest kirjakeelele omane suhe ei esine isegi kõigis eesti murdeis (näit. puudub see saartel), rääkimata lõuna-eesti murdeist. Pealegi esineb kirjakeeles D ka kolmanda lahtise silbiga vormides (näit. pimedat < *pimeöätä).

Palataalpirant j

91. Palataalspirant rõhuta silbi vokaali järel on üldiselt kadunud. Vokaalidevaheline j on kadunud järgmistel juhtudel.

1. k-lõpuliste noomenite vokaaltüvelistes vormides, näit. omast. kaste (kašte < *kasteöan), paistel, lakke, helbed, mõtted, koldes, roostes, happe, uurded. Enamik siiakuuvaluaid noomeneid on deverbaalid, nagu paise, haue, paine, ode, kaabe, rape jt. Rahvalaulukeeles ei ole neis sõnades toimunud kontraktsiooni ja kadunud spiranti asendab silbivahe, näit. kolde'essa, paiste'ella (< *paisteöella) jne.

2. Palataalspirant on esinenud ka sellistes üksik-sõnades, nagu õhtul (< *ekta rolla) ja vaja (< *vajara). Võrreldagu selleks vadja vorme õhtago ja vajaga.

3. Algupäraselt võisid ɣ-ilised olla ka sõnad, mis tänapäeva kirjakeeles on kas-liiteliste sarja siirdunud, nagu kadakas, pihlakas, jalakas, palakas, kajakas ja pedakas. Lõuna-eesti murdeis ja soome keeles on neis sõnades kas j või v, näit. eL kaŕtai, om. kaDaja, pettäi, om. peDäjä, jallai, om. jalaja, pallai, om. palaja, sm. kataja pihlaja, petäja, kuid jalava, kajava. Praegune kirjakeelne -kas on siin analoogiline, tekkinud tõenäoliselt k- või kas-sõnade (lepik, kaasik, moonakas jt.) eeskujul.

4. Selles asendis võiks ɣ esinemist oodata ka käskivas kõneviisis, kus selle tunnus esines rõhuta silbi järel (näit. valage, jätku), kuid rõhulisele silbile järgneva -ge, -ke, -gu, -ku eeskujul üldistus kõikjale ilmekas klu-siililine tunnus, s.o. tooge, kirjutagu, peske eeskujul tarvitatakse ka laulgu, võtke, kandku jne.

5. Samuti kui eelmises rühmas on sõltumatult rõhulisele või rõhuta silbile järgnemisest kõikjal ühteviisi tarvitusele tulnud gi-, ki-liide, näit. maadki (< *mätkin), lammaski (< *lamaskin), parandangi, lehmgi, lehtki jne.

Geminaatklusiilid ja nende vaheldus

92. Nagu sissejuhatavas osas märgitud, on geminaatklusiilide vaheldus läänemeresoome keeltes vana nähtus. Arvatakse, et algupäraselt tugevas astmes (s.o. teise lah-tise silbi puhul) esines poolpikk geminaat pp, tt, kk, nõrgas astmes (teise kinnise silbi puhul) aga lühike gemi-naat pp, tt, kk. Seega esines algupäraselt vaheldus pp : pp, tt : tt, kk : kk. Et nähtus esineb paralleelselt kõikides klusiilides samasuguselt, siis võib neid vaadel-da koos.

Tänapäeva eesti keeles sõltub vaheldus sellest, kas algupärane geminaatklusiil järgnes lühikesele vokaalile või järgnes see pikale vokaalile, diftongile või helilisele konsonandile.

93. Kui algupärane geminaatklusiil järgnes esimese silbi lühikesele vokaalile, siis tugeva astme vormides on algupärane poolpikk geminaat muutunud pikaks geminaadiks, seeega pikenenud pp > pp, tt > tt, kk > kk, näit, seppa (seppe < *seppäda), rattad (rattad < *rattahet), lukku (lukku < lukkoða), algupärane nõrga astme lühike geminaat on aga tänapäeva keeles säilinud, näit, sepad (seppäd < *seppät), ratas (rattäs < *rattas), luku (lukkü < *lukkõn). Algupärase lühikese vokaali järel esineb tänapäeva keeles suhe pp : pp, tt : tt, kk : kk, mis läheb tagasi varasemale suhtele pp : pp̄, tt : tt̄, kk : kk̄, näit. sappi : sapi, leppa : lepad, õppima : õpin, hüppan : hüpata; pattu : patu, kotti : kotis, nutta : nutan, ruttama : rutata; pakku : pakule, sukka : suka, rikkad : rikas, hakkan : hakata. Astmevahelduseta sõnades oleneb geminaat algupärase teise silbi lahtisusest või kinnisusest, näit. kuppar (< *kuppari), vapper, ruttu (< ruttohõn), mitte, kukkur (sm. kukkaro), rikkus ja lepitama (< *leppüttämähõn), lepike, petis (< *pettüs), latikas, nokaline (< *nokkallinõn), vikat.

94. Kui aga algupärane geminaatklusiil järgnes pikale vokaalile, diftongile või helilisele konsonandile, s.o. geminaatklusiilile eelnes pikk silbiosa, siis on tugeva astme vormides säilinud poolpikk geminaat, näit. kaupima (käppima < *käppimahõn), kaupa (kauppa < *kauppaða), kirpu (kirppu < *kirppuða), laata (lätta), lauta (lautta), pelti (peltti), saaki (säkki), paika (paikka), palka (palkka). Nõrga astme vormides on aga toimunud lühenemine, nimelt on teise silbi kinnisuse puhul algupärane lühike geminaat muutunud üksikkluusiiliks, mis on edasi arenenud nõrgaks klusiiliks, näit. kaabin (kābin < *käppin), kaubad (kāuBad < *kauppat), kirbu (kirbu < *kirppun), laadal

(lādal < *lāttalla), laudas (lauda < *lauttassa), peldi (peldi < *pelttin), saagid (< *sākkit), paigal (paigal < *paikkalla), palga (< *palkan). Mii esineb pika silbiosa järel hoopis teistsugune vaheldus kui lühikese järel, nimelt on siin algupärase poolpika ja lühikese klusiili vahelduse asemel praeguses keeles poolpika geminaadi ja lühikese üksikklusiili vaheldus, s.o. pp : B, tt : D, kk : G, näit. koopad : koobas (< *kōppahet : kōppas), taipan : taibata (< *taippaan : taippattak), kimpu : kimbu (< kimpuua : kimppun), noota : noodad, võitu : võidu, konti : kondi, looka : looga, rauka : raugad, kilki : kilgi. Astmevaheldusest sõnades esineb samuti sõltuvalt teise silbi lahtisusest või kinnisusest kas poolpikk geminaat või lühike üksikklusiil, näiteks ühelt poolt huupi, peituma, viltu, tarkus, lõikas, teiselt poolt kaubandus, laadaline, paiguti, kiigutama, nurgeline, vaigistama.

Nagu siit selgub, on tänapäeva eesti keeles B, D, G sõna sisehäälikutena kahesugust algupära, olles sõnades, kus nad esinevad tugeva astme vormides, pärit varasemast p, t, k-st (leiba, lauda, särgi < *leipää, lauda, särki < *särkiä), teiselt poolt aga sõnades, kus nad esinevad nõrga astme vormides, on nad arenenud varasematest lühikestest geminaatidest pp, tt, kk (vaiba, lauda, särgi < *vaippan, lauttan, särkin).

Kokku võttes eelmist saame järgmise pildi geminaatklusiilide vaheldusest:

1. Algupärane

suhe: pp : pp tt : tt kk : kk vakka : vakkan

2. Praegune

suhe:

a) lühikese

vokaali

järel:

pp : pp tt : tt kk : kk vakka : vakka

b) pika vok.,

diftongi,

helilise

kons.järel: pp : B tt : D kk : G paikka : paiga

95. Kui algupärane geminaatklusiil lõpuksao tulemusena sattus sõna lõppu, siis muutus ta lühikese vokaali järel pikaks üksikkluusiiks, näit. lepp (lep̄ < *leppä), kott (kot̄ < *kotui), pakk (pak̄ < *pakku), pika vokaali, diftongi või helilise konsonandi järel aga poolpikaks üksikkluusiiks, näit. sirp (sirp̄ < *sirppi), võit (vgit̄ < *voitto), look (lök̄ < *lökka). Kui geminaatklusiil aga siseksao tõttu sattus silbi lõppu, siis muutus ta alati poolpikaks klusiiks, näit. tapma (tap̄ma < *tappamahen), tütred (tütred̄ < *tüttäret), võtmed, kuklas; kauplema (kauplema), kartma (kartma < *karttamahen), vaikne, suklik.

96. Kaasrõhulise silbi järel on algupäraselt olnud samasugune vaheldus kui paarõhulise silbi järel, nagu see ilmekalt silma paistab astmevaheldusliku ik-liitega sõnade puhul. Siin on tugevas astmes kk, nõrgas astmes kk̄, näit. kanarbikku (< *kanarpikkoḥa) : kanarbikus (< *kanarpikkossa), õnnelikku : õnnelikud, legendikku : legendikul, aganikku : aganikus, laevastikku : laevastiku (vrd. tikku : tiku) jne.

Eelmistega liituvad ka illatiivsed stikku-liitelised adverbid, näit. vastastikku (< *vastastikkohən) lähestikku, ligistikku, kohastikku, üleistikku, läbistikku, samuti lik-liitelistest adjektiividest tuletatud us-liitelised abstraktoonimenid, mille lõpul esineb -likkus : õnnelikkus, rahu-likkus, kannatlikkus jt. Viimase liite tarvituseletulek on eesti keeles hiline. Peamiselt on likkus-liitelised sõnad tulnud tarvitusele alles käesoleval sajandil.

Niisama järjekindel ei ole aga praeguses eesti kirja-keeles tt esinemus kaasrõhulise silbi järel. Tuleks ju siingi odeta samasugust geminaadi esinemust kui kk puhul.

Ootuspäraselt esineb lühike geminaat neljanda kinnise silbi puhul 1) ilmaütlevas käändes, näit. lugemata (< *lukemattak), soovimata, küsimata, tundmata (< *tuntg-mattak), teadmata, habemeta, tütreta; 2) tu-liitelistes karitiivadjektiivides. hoolimatu (< *hõlimattoin), tänamatu, teenimatu, püsimatu, samuti vankumatult, kohkuma-

tult; 3) mitmuse 2. pöördes: kirjutate (<*kirjoittattek), parandate, vihasate, lõpetate.

Järgneva lahtise silbi puhul ootaksime samuti kui liikus- sõnades ka tu-liitelistest omadussõnadest tuletatud abstraktnoomenites mattus-liitelisi vorme, missuguseid keeleuuendus omal ajal soovitas, näit. hoolimattus, paratamattus. Tegelikult aga ei läinud ettepanek läbi, sest ühelt poolt hakati mata- ja matu-vormide eeskujul ka matus-vormides tarvitama ainult lühikest geminaati (hooli-matu, siit hoolimatus) ja teiselt poolt võis rõhuta silbi järel samasugustest tu-liitelistest adjektiividest tuletatud substantiivides esineda ka ainult lühike geminaat (ra-hutu, siit rahutus). Sellepärast tarvitatakse tänapäeval ainult vorme surematus, hääbematus, teadmatus, taltsutamatus jt.

97. Rõhuta silbi järel ei esine vaheldust, sellepärast esineb siin alati lühike geminaat, näit. 1) raamatu (rāma^htu), vikati; kirjutan, kannatab, toetan; visata, hüpates, hakati; rahutuks, korratuks; joomata;

2) lapsuke (la^hpsukke), natuke; liblikas, maasikad; kuusiku. rätikud, tüdrukul.

Eesti kirjakeeles on ainult üks sõna, kus geminaatklusil rõhuta silbi järel vaheldub. Selleks on sõna kurat, om. kuradi, milles erinevalt teistest samatüübilistest sõnadest on kõikides käänetes peale ainsuse nimetava nõrk klusil (vrd. raamat, om. raamatu, nekrut, om. nekruti jt.). Eesti murretes on seesugune vaheldus hoopis laiemalt tuntud, näit. Ū rāma^hDo 'raamatu', pa^hlmiGo 'palmiku', ka kiro^hDa 'kirjutan' jt. Kuigi ka soome keel selles asendis vaheldust tunneb (näit. 3.pööre kirjoittaa, kuid 1.pööre kirjoitan), on põhjust pidada vaheldumatust algupärasemaks.

Sõna lõppu sattunud rõhuta silbi järel olev lühike geminaatklusil on muutunud poolpikaks klusiliks, näit. lepik (lepp^hki <*lepp^hikko), tammik, soovik, raamat (ra^hmat) jne.

Geminaatklusili pp kohta näited puuduvad, kui mitte arvestada hilistekkelisi liitsõnu sarapuu (sarappu), õunapuu, mis perekonnanimedena esinevad ka Sarap, Õunap kujul, või piiblikeelset sõna ülap 'alp'.

98. Üksikjuhtudel on algupärane rõhuta silbile järgnev lühike geminaatklusil selle tõttu, et 1. ja 2. silbi piiril olev spirant kadus, sattunud esimese pika silbi järele ja vastav sõna on siirdunud astmevahelduslike sõnade tüüpi, kus juures sel korral geminaat on võinud vahelduse tõttu muutuda nõrgaks üksikklusiliks, näit. eitan (<*apit^htan), kuid aidanud (<*apit^htanut võiks anda vormi aittanud, kuid kontraheerunud verbide eeskujul on tekkinud nõrk aste), ootan (<*oot^htan), kuid oodata (tõmmata eeskujul), naitan (<*näit^htan), kuid näidata, hauskad (<*haβuk^hkahe^h), kuid haugas (vrd. laukad : laugas).

99. Üksikjuhtudel on mõnede verbide vormides, kus järgmises silbis esineb dentaalklusil, geminaatklusil tt kadunud. See nähtus esineb matma-tüüpi verbide umbisikulises tegumoes, näit.

matma, matan - maetakse (<*matt^hg^htakaen), maeti
(<*matt^hg^htihin),

katma, katan - kaetakse, kaetud (<*ka^ht^hg^ht^htu),

kütma, kütan - köetakse, köetavat, köetud,

jätma, jätan - jäetakse, jätav, jäeti, jätud,

võtma, vötan - vöeti, vöetaks, vöetud.

See häälikumuutus ei esine siiski kõigis seda tüüpi verbides, näiteks nutma, nutan, kuid nutetakse, nuteti, samuti petma, petan - petetakse, utma, utan - utetakse. Vanemas kirjakeeles esinevad veel vormid, nagu matetud, katetakse, kütetakse jt., samuti on sellised reeglipärased vormid veel praegugi säilinud lõuna- ja ida-eesi murrakuis. Isegi veel "Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat" (1925-37) annab paralleelvormidena kütetakse, katetakse, matetakse, ka jätetakse ja vötetakse.

Tänapäeva kirjakeeles esineb kõikuvusi veel kahe sõna tarvitamisel. Nimelt on lubatud verbidest mõtlemä ja ütlemä tarvitada nii umbisikulises tegumoes kui ka da-infinitiivis, nud-kesksõnas ja käskivas kõneviisis kahe suguseid vorme, kusjuures umbisikulises tegumoes eelistatakse lühemaid vorme mõeldakse, õeldakse, mõeldi, õeldi, mõeldud, õeldud, da-tegevusnimes, nud-kesksõnas ja käskivas kõneviisis aga lubatakse võrdselt mõlemaid, kas mõelda e. mõtelda, õelda e. ütelda, mõelnud e. mõtelnud, õelnud e. ütelnud jne. See sugune paralleelsus, millel samuti ei puudu murdeline taust, on kirjakeeles küllalt vana, esinedes juba XVIII sajandil.

Eelmiste nähtustega võib seostada ka teatava paralleelsuse verbide sütitama ja süütama esinemisel. Tänapäeva kirjakeeles on nende sõnade tähendus juba mõnevõrra differentseerunud, näiteks süütab tuld, kuid peab süütava kõne.

Kogu seda nähtust on L. Kettunen seletanud kiirkõnega, pidades geminaatklusiili kao tõttu tekkinud sõnakujusid kuluvormideks. Varemalt on ta aga juhtinud tähelepanu sellele, et siin võib olla tegemist ka dissimilatsiooniga, mis tingitud geminaatklusiili tt esinemisest kahes naabersilbis (matetakse). On selge, et kadu neis sõnades on irregulaarne nähtus.

100. Lõpuks olgu peatunud veel mõnel erandjuhul geminaatklusiilide esinemises.

Kui geminaatklusiil esineb pika vokaali või diftongi järel ja teine silp on kinnine, siis geminaatklusiil peaks muutuma nõrgaks üksikkluksiliks (laada (< *lāttan)). Kuid eesti kirjakeeles seda ei esine ühesilbiliste pika vokaali või diftongiga lõppevate verbide mitmuse teises pöördes, kus tarvitatakse vorme sööte, jootte, vöite, jääte, kuigi peaks olema sõde, jõde jne., nagu neid vorme esinebki lõuna-eesti murdeis. Vormide sööte, jootte kujunemine on arusaadav, kui arvestada, et pikemates sõnades mitmuse teise pöörde lõpp on alati -tte, näit. loette (< *luyette), elatte (< *elättek) kirjuttatte jne. See üldine mitmuse teise pöörde lõpp on

üldistunud pikematest sõnadest ka ühesilbilistesse tüvedesse.

Samasugune üldistus esineb ka pika vokaaliga ja diftongiga lõppevate ühesilbiliste noomenite abessiivis, näit. maata (māta), tõõta, kuuta, jääta, koita jt., kus ootaks vorme māda (<*māttak), tõda. Siingi on eeskujuks olnud pikemad sõnad, nagu veeta (<*veõettäk), pesata, hobusetä.

Ka mitmuse omastavas esineb samalaadseid analoogilisi vorme. Vaadeldes kõigepealt mitmuse omastava vorme kõra-tüüpi sõnades, kus tüves on -t, näit. kõrte, varte. õrte, hirte, parte, samuti uus-tüüpi sõnades uute, õite, põite, kõite, täite jt. Neis sõnades helilise konsonandi, pika vokaali või diftongi järel peaks mitmuse omastavas olema samuti tunnus -De: *kortten > kerDe, *ütten > üDe (kuid ains. osast. *kortta > kert, *ütta > üt). Et ainsuse osastav ja mitmuse omastav paljudes sõnatüüpides ühtviisi on kujunenud (vrd. paiset - paistete, hannast - hannaste - samasugune konsonantne tüvi), siis on ka siin ainsuse osastav ja teised mainitud sõnatüübid võinud mõjustada te-liste vormide kujunemist. Sama nähtus esineb ka kaas-tüüpi sõnades: kaant - kaante (kānDe asemel).

Seesugune te-tunnuseline konsonanttüveline mitmuse osastava kujundamine pole aga piirdunud ainult eespool mainitud sõnatüüpidega, kus t on tüves, vaid on levinud ka nendesse sõnatüüpidesse, kus ei olegi tüves t - d, nimelt keel-tüüpi sõnadesse, kus analoogilise t-partitiivi kõrvalle (vrd. eesp. p. 54) on tekkinud ka analoogiline te-tunnuseline mitmuse omastav, seega keelt (pro kēld <*kēltä) ja keelte. Sellise mitmuse omastava kujunemine on arusaadav, sest reeglipärane kēlfen oleks saanud ju anda ilmetu ja ainsuse omastavaga kokkusattava vormi keele. Ainsuse osastava ja teiste de-, te-tunnuseliste sõnade eeskujul võisid tekkida vormid keelde (= kēlDe) ja keelte (= kēltte), mis mõlemad leiduvad meie murretes (vrd. de-tunnuselisi vorme eriti rannikualal ja läänepoolseis põhja-eesti murdeis).

Eriti aga soodustasid selliste mitmuse vormide kujunemist mõnevõrra lähedased tüübid, nagu kõrte ja kaante. Selline mitmuse omastav on seda enam mõistetav, et testavasti samade tüüpide eeskuju on määrav olnud ka illatiivi vormide keelde, tuulde kujunemisel (vrd. osast. kaant - suurt, sisseütl. kaande - suurde ja m. osast, kaante - suurte esinemiat).

Lühemate konsonanttüveliste tüüpide eeskuju on keel-tüüpi sõnadest levinud ka vokaaltüvelistesse nael-tüüpi sõnadesse. Nii on kaante, keelte eeskujul tulnud tarvitusele naelte, paelte, kaelte, nõelte, sõelte, koerte, kaerte, heinte, seinte, õunte varasemate naelade, kaerade, õunade jne. asemel. See muutus on päris hiline, sest veel 1946.a. väljaantud E. Muugi "Väikeses õigekeelsus-sõnaraamatus" olid kõik need lühemad vormid antud paralleelkujudena naelade, kaelade jt. kõrval. Seesugune konsonanttüveline mitmus on levinud sõnades, kus diftongile järgneb l, r või n.

Klusiilid sõna lõpus

-t

101. Klusiilidest on sõna lõpus esinenud t ja k. Klusiil t on sõna lõpus samuti kui sõna sees nõrgenenud, muutunud D-ks. See nähtus esineb järgmistes rühmades:

1) mitmuse nimetavas: tööd (<*töt), metsad, linnud, varesed, lagendikud;

2) verbi mitmuse 3.pöördes: toovad (<*tōBat), loevad, istusid, tulid, oleksid, kirjutaksid;

3) verbi ainsuse 2.pöördes: saad, ajad, olid, vedasid, hakkaksid, kannataksid;

4) nud-kesksõnas: viinud, teinud, kosunud, ostnud, tõmmanud, õmmelnud, reputanud.

5) Üksiksõnades: nüüd (<*nūūt), õlu (<*olūt), murde-
ti ja varasemas kirjakeeles ka õlut (vrd. am olut) kujul.
Nagu näitavad kõige vanema kirjakeele ja sugulaskeelte and-
med, on varemalt t-lõpulised olnud ka sõnad neitsi (Müll.
Neitzit, Neutzit, Neüzyt, St. neitzit, sm neitzyt), lõuna
(Müll. Lounadt) ja kätki (sm. kätkyt). Neis on nähtavaasti
murrete erinevast esinemusest tingitult t sõna lõpust hil-
jem kadunud, nagu aeda võib näha ka sõna õlu puhul, kus t
kadu on päris hiline.

Mis puutub tud-kesksõnasse, siia on tänapäeva kirja-
keeles siin samuti kui nud-kesksõnas sõna lõpus -d. Eesti
murretest on -tup omane põhja-eesti murretele, -tu, -Du
aga kirde-eesti rannikumurdele (juoDu, opiŕtu, varasteŕtu)
ja lõuna-eesti murretele (M jūD, neijut, kirjuttet,
T jūDu, oppiŕtu, paranDeDu, V sūDu?, tettū?, ummeld). Su-
gulaskeeltes on samuti kahesugust esinemust, näit. sm
saatu, tehty, vđj sātu, tehtū, vstettu, vps anttuD ja
andət jne. Ka eesti kõige vanemais kirjapanekuis võib ko-
tu-, du-lisi vorme, näit. WK podw (= poodu), mahamattet.
Kõik see annab põhjust arvata, et tud-kesksõnas algselt
ei olnudki sõna lõpus d - d, vaid see lõppes vokaaliga.
Praegune d on aga siia tulnud nud-kesksõna analoogial.

Lõuna-eesti murretes mitmuse nimetavas, verbi mitmu-
se 3.pöördes ja nud-kesksõnas ning sõnades nagu õlu ja
lõuna puudub -D, võru murdes on aga neil juhtudel larüngaal-
klusilil: kana? 'kanad', tuleva? 'tulevad', tulla? 'tulnud',
plu? ~ glu? 'õlu'. L. Kettunen on arvanud, et siin on vara-
sem t kas kadunud või muutunud larüngaalklusililiks. P.Aris-
te, lähtudes sellest, et võru murde larüngaalklusilil on
tavaliselt arenenud varasemast k-st, on avaldanud arvamust,
neilgi juhtumil ei ole võru murda larüngaalklusilil are-
nenud t-st, vaid k-st.¹

¹ П. Аристе, Состоялся ли в южно-эстонских диалектах переход
конечного t в гортанный взрывной? - Filoloogilisi ette-
kandeid. Tartu 1947, lk. 25 - 34.

102. Eesti kirjakeeles on varasem sõnalõpu -k täiesti kadunud. Et aga teatavates vormides varem -k on olnud, seda näitavad sugulaskeeled ja ka võru murre. Nii on sõnalõpu klusiil säilinud ida-vadja murrakuis, kus esinevad vormid, nagu paize 'paise', kaste 'kaste', leiväta 'leivata', menna 'minna', anna 'anna', sämma 'saame' jt.¹ Võru murdes aga on k muutunud larüngaalklusiiliks, näit. kaste, paize, võni, säda, anna.

Sõnalõpu -k on esinenud järgmistes rühmades:

- 1) üksikeõnades, eriti e-listes deverbaalides: paiste (<*paistek), paise, kaste, uure, mõte, lake, kaabe, kate, vanne, kolle, rooste, leede jt.;
- 2) ilmaütlevas käändes (lõpp *-ttak): maata (<*mättak), naljata, leivata, habemeta, håbemeta, tegemata, kirjutamata;
- 3) rajavass käändes (lõpp *-nnik): seni (<*eennik), kuni, maani, metsani (<*metsännik), lepikuni, ka pårani, üleni;
- 4) da-infinitivis (tunnus -jak, -tak): tuua (<*tõfak), pesta (<*pestak), tulla, anda (<*antaðak), håpata, harjutada;
- 5) oleviku mitmuse 1.pöördes (lõpp *-mmek): saane (<*sämmek), teeme (<*tejemmek), tuleme, viskame, kõneleme;
- 6) oleviku mitmuse 2.pöördes (lõpp *-ttek): toote (<*tõttæk), elate, loodate, arvate (<*arvaðattæk), mõtlete;
- 7) käskiva kõneviisi ainsuse 2.pöördes (tunnus *-k): sõõ (<*sõk), tule (<*tulæk), kanna, håppa, (ära) tee (<*tejek), nuta;

1 Vrd. L. Kettunen, Vetjan kielen äännehistoria. Helsinki 1930, lk. 48-49.

8) eitava kõna eovikus (tunnue^x-k): (ma) ei saa (<^xen sāk), (sa) ei tule (<^xet tulek), (me) ei karda (<^xommek karttak);

9) lativiivi rudimentaareis vormides (lõpp^x-k): koju (<^xkeōek), eriti lõuna-eessti alalt, näit. sija?, sinna?, tõna?, kiini? (vastavad põhja-eessti vormid sija, sinna, tinna en illatiivsed);

10) kaasaütlevas käändes, mis kujunes omastavale liitunud poatpositiiooni kaas (<^xkansak) abil, kusjuures varasem -k esineb praeguseksi võru murdes kaasaütleva lõpul larüngaalklusili näol (imōm?);

11) gi-, ki-liites (<^x-kik, ka^x-kin): midagi, ammugi, IKkeski (vrd. v kiakki?, ammukri?, meDAGI?).

Sõnalõpu -k kadu en tõenäoliselt põhja-eessti murdeis teinunud samuti, nagu see sünnib tänapäeval võru murdes, s.o. algul -k muutus larüngaalklusiliks ja seejärel larüngaalklusiil kadus. Põhja-eessti murdeis on sõnalõpu -k kadu küllaltki vana nähtus, sest meie vanimas kirjakeeles on ainult üksikuid jälgi varasemast -k-st. Nii leidub Keelli katekismuses vorm "ära saada" kujul ella satack ja Mülleril erra satack. Ometi puudub -k käskivas kõnevii- sis isegi Lätii Henriku kroonika lauseis "Laula, laula, pappi" ja "Maga magamas". Teiselt poolt teame, et lõpukadu kujunes XIII sajandil. Kui sel ajal sõnalõpu -k juba täiesti kadunud oleks olnud, siis oleks võinud sõna lõpul elev vokaal sisekao tõttu kaduda. Et siin aga lõpukadu ei teinunud, pidi XIII sajandil -k veel kasvõi larüngaalklusiili näol olema säilinud.

K O K K U V Ü T B

103. I. Sõna algul p, t, k säilinud.

II. Sõna sees.

A. Üksikklaasil või selle nõrk vaete.

a) Silbi algul rõbulise silbi järel.

	Klaasil	Spirant
Vokaali järel	<p><u>p > B</u>: leib, luba</p> <p><u>t > D</u>: pidama, sõda</p> <p><u>k > G</u>: viga, aeg, haug</p>	<p><u>β > v</u>: leiva; <u>β > Ø</u>: loa</p> <p><u>δ > s</u>: pean; <u>δ > j</u>: sõja</p> <p><u>ɣ > š</u>: vea; aja, poja, havi</p>
Naasali järel	<p><u>p > B</u>: kumb</p> <p><u>t > D</u>: lind</p> <p><u>k > G</u>: king</p>	<p><u>mβ > mm</u>: kumma</p> <p><u>nδ > nn</u>: linnu; <u>nδ > n</u>: kähne</p> <p><u>/ ɣg</u>: kingad/; nurd, ɣf > ɣɣ kiivad</p>
Liikvõõ järel	<p><u>p > B</u>: halb, kurb</p> <p><u>t > D</u>: muld, kuld</p> <p><u>k > G</u>: võlg, kärg</p>	<p><u>lβ, rβ > lv, rv</u>: halva, kurva</p> <p><u>lδ, rδ > ll, rr</u>: mulla;</p> <p><u>lδ, rδ > l, r</u>: keela</p> <p><u>lɣ, rɣ > l, r</u>: võla;</p> <p><u>lɣ, rɣ > lj, rj</u>: kärje</p>
Spirandi järel	<p><u>p =</u>: raspeel</p> <p><u>t =</u>: must; tahtma</p> <p><u>k =</u>: vask, nahk</p>	<p><u>/sp</u>: raspeldama/</p> <p><u>/ t</u>: mustad/; <u>hδ > h</u>: tahan</p> <p><u>sp > s</u>: vase; <u>hf > h</u>: naba</p>
Klaasili jär järel	<p><u>tk =</u>: katk;</p> <p><u>tk > kk</u>: pikke</p>	<p><u>/tk</u> : katku/</p>

b) Silbi lõpul rühulise silbi järel.

	Klusiil	Spirant
Helilise konsonandi järel	p. pr: sõpra : sõbra (eõber)	
	pl: kupla : kubla (kubel)	
	pj: kapja : kabja (kabi)	
	<hr/>	
	t. tr: atra : aDra (ader)	
	tj: patja : padja (padi)	
	tv: latva : ladva (latv)	
	tn: ^l litna > linn	õn: liin, voon
	murd.kl: nakla : naqla, naqel	ɣl > vok.+l: nael : neela
	kr: nakri : naqris	ɣr > vok.+r: kaer : kaera
tv: laqra : leja	ɣj > vok.+j: laia : laiad	
kn: ^h teknük > tennū	ɣn > vok.+n: teinud	
<hr/>		
Helitu hääliku järel	ks =: maks : maksu; <u>ks > s</u> : teosed	
	ts =: meta : metaad	
	pe =: kops : kopau	
	<hr/>	
Kolme konsonandi ühendid		
Varased	str:aDr: otra : odra, ketrana	
	pta: lapa : lapse, küpse, lüpsma	
<hr/>		
Helised	mps, lta, rts, nks, nte jt.	

c) Rõhute silbi järel

Helitu kons. järel p, t, k =: linask,
varestama,
hiranhtama;

ht > tt: hoonet

Helilise kons. järel p, t, k > B, D, G: emand,
kuningas, ütelda,
kanarbik, lopergune
jt.

Vokaali
järel

1. $\beta > v$: seisev, tulevad;

$\beta > \varnothing$: laskuma

2. a) $\delta > D$: hõbeda, kalade,
vedada

b) $\delta > \varnothing$: hõbe, kõrge,
jalge, anda; (seda)
kala, mune, jalgu,
hakan, saage.

3. $\gamma > \varnothing$: pased, õhtul

B. Geminaatklusiilid

Rõhulise silbi järel

Lühikese vokaali järel pp:pp > pp:pp: leppa : lepa
tt:tt > tt:tt: võtta : võtan
kk:kk > kk:kk: vakkka : vakke

Pika vokaali, diftongi või helilise kons. järel pp:pp > pp:B: kappa : kauba
tt:tt > tt:D: latta : laada
kk:kk > kk:G: pakka : palga

Rõhute silbi järel

pp, tt, kk: raputama, kuu-
sikus

III. Sõna lõpus

t > D: linnud lendsvad, seissad, kadunud

k > \varnothing : pase, isas, metsani, olla, teeme, tuleta,
söö, ei taha, koju.

S I S U K O R D

I. Siaseinhatns

Eesti keele ajalugu, selle ainestik ja ülesanded (1-4)	3
Eesti keele päritolust ja uurimisest (5-10)	6
<u>Üldjooni eesti keele häälikulisest struktuurist ja selle ajaloolisest kujunemisest</u>	
Eesti keele häälikud (11-14)	14
Eesti keele siip (15)	18
Rõhk eesti keeles (16)	20
Astmevaheldus ja selle liigid (17-18)	21

II. Konsonantism

1. Klusiilid ja nende nõrgad vasted	
Klusiilid sõna algul (19-24)	25
Sõnaalguline konsonantühend (25-27)	28
Klusiilid ja nende nõrgad vasted sõna sees silbi algul.	
Pearõhulise silbi vokaali järel	
a) Reeglipärane vaheldus (28-32)	30
b) Astmeüldistusi	
Tugev aste üldistunud (33-37)	37
Hõrk aste üldistunud (38)	40
c) Geminatsioonid (39-40)	41
Kaasrõhulise silbi vokaali järel (41-43)	43
Rõhulise silbi nasaali järel (44-49)	45
Rõhulise silbi liikvida järel (50-55)	48
Rõhulise silbi s ja h järel (56-60)	53
Klusiil klusiili järel (61-62)	56
Klusiilid või nende nõrgad vasted silbi lõpus (63)	58
Klusiil helilise konsonandi ees (64-65)	59
Klusiil helitu konsonandi ees (66-72)	60

Kolme konsonandi ühend (73-74)	64
Klusiilide nõrgad vasted silbi lõpul (75-80)	67
Klusiilide esinemus rõhuta silbi järel (81-84)	70
Klusiilide nõrkade vastete esinemus rõhuta silbi järel (85)	72
Dentaalspirant (86-90)	73
Palataalspirant (91) ,	79
Geminaatklusiilid ja nende vaheldus (92-100)	80
Klusiilid sõna lõpus (101-102)	88
Kokkuvõtte (103)	92

ИСТОРИЧЕСКАЯ ГРАММАТИКА ЭСТОНСКОГО ЯЗЫКА.

История звуков.

Тетрадь I.

Составитель Арнольд Каск.

На эстонском языке.

Тартуский государственный университет.

СССР, 202 400, г.Тарту, ул. Вейкколя, 18.

Vastutav toimetaja H. Rätsep.

Paljundamisele antud 30.10.1980.

Formaat 30x42/4.

Kirjutuspaber.

Masinakiri. Rotaprint.

Tingtrükipoognaid 5,58.

Argestuspooznaid 5,0. Trükipoognaid 6,0.

Trükiaarv 1000.

Tell. nr. 1168.

Hind 15 kop.

TRÜ trükikoda, ENSV.

202400 Tartu, Pälsoni t. 14.